

# TÜRKİYE'DE YAŞANAN ULUSLARARASI KÜLTÜREL DEĞİŞİM SÜRECİNDE BATI VE AVRUPA BİRLİĞİ

*Mimar TÜRKKAHRAMAN\**

## ÖZET

*Bu çalışmada, Türkiye'de yaşanan toplumlararası kültürel değişim olgusu, Batı ve Avrupa Birliği çerçevesinde, Cumhuriyet öncesi ve sonrası dönemler içerisinde ele alınmaktadır. Bu bağlamda, metodolojik açıdan öncelikle değişim, kültür, kültürel değişim ve medeniyet gibi bazı temel kavranlar açıklanmaktadır. Daha sonra, konu ile ilgili teorik ve kuramsal tartışmalar ışığında, sosyolojik açıdan Türkiye'de meydana gelen kültürel değişim süreci, bu süreçte bir sosyolojik matriks olarak Avrupa, özellikle de Avrupa Birliği süreci ve bu süreçte Türk toplumsal yapısında ortaya çıkan ve çıkabilecek sorunlar üzerine bir tahlil yapılmaktadır.*

*Anahtar kelimeler: değişim, sosyolojik matriks, kültür, medeniyet, kimlik, Avrupa Birliği*

## ABSTRACT

*In this article, the phenomenon of international cultural change in Turkey has been examined related to the West and European Union in the periods of before and after Turkish Republic, Methodologically, the study clarifies some of the concepts such as, change, culture, cultural change and civilization which are related to the topic. After that, with in the light of theoretical discussion and from the sociological point of view, the process of cultural change in Turkey, in this process as a sociological matrix Europe, particularly European Union's effects and roles and depending on these effects some occurred or emerging problems have been discussed.*

*Key words: change, sociological matrix, culture, civilization, identity, European Union*

---

\* Prof. Dr., Kırıkkale Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü Öğretim Üyesi

## GİRİŞ

Her olgu ya da olayın iki yönü olduğu gibi, bir topluluğun veya grubun da hem görünen hem de görünmeyen bir boyutu söz konusudur. Bizim toplumumuzda 'dışı eli yakar, içi beni' deyişi aslında böyle bir gerçekliğe işaret eder. Sosyolojik açıdan bir topluluğun görünen resmi şekline 'dış toplum' denir. Birde bu şeklin veya resmi görünüşün altında isteklere, sevgilere, nefretlere, sempati ve antipatilere, çekim ve itimlere dayanan, ilk bakışta görülmeyen, ancak, zamanla ortaya çıkartılabilen ve anlaşılabilen bir takım gruplaşmalar, klikleşmeler vardır ki buna da 'sosyolojik matriks' adı verilir<sup>1</sup>. Bu iki boyutun, yani dış toplum ile sosyolojik matrix'in, çatışması ya da birleşmesi toplumsal gerçeği oluşturur. Dış toplumla, sosyolojik matrix arasındaki ayrılık ne kadar çok ve derin olursa toplumsal gerçekteki tansiyon ya da gerginlikte bir o kadar fazla olur. Tıpkı bunun gibi, toplumlararası ilişkilerde de her an alttan alta kaynaşan bir takım sempatilerin, antipatilerin, sevgilerin ve nefretlerin olduğu bir takım gruplaşmalar ve kutuplaşmalardan yani bir sosyolojik matriksten bahsedilebilir.

Türk toplumu, 18.yüzyıldan beri çok çeşitli sebeplerle Batı kültürü ile uluslararası bir kültürel etkileşim ve değişim süreci yaşamaktadır. Bu süreç, genel olarak Tanzimat dönemi, Cumhuriyet döneminin ilk yılları ve çok partili siyasi hayata geçiş sonrası olmak üzere üç ana tarihsel döneme ayrıştırılabilir. Özellikle, 1950'lerden itibaren Türkiye'nin Batı ile giriştiği uluslar arası kültürel değişim süreci, Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ve Avrupa Birliği (AB) ile yaptığı anlaşmalarla yeni ve farklı bir boyut kazanmıştır. Öyle ki Avrupa Birliği'ne girme çabası içerisinde, toplumsal yapımızın hemen hemen her alanında (eğitim, ekonomi, siyaset ve hukuk) bir takım değişikliklere gidilmiştir.

Bütün bu değişikliklere rağmen, gelinen noktada Batı cephesinden çok farklı yorumlar ve kararlar ortaya çıkmaya başlamıştır. "Medeniyetler Çatışması" adlı teziyle büyük yankı uyandıran Harvard Siyasal Bilimler Akademisi Öğretim Üyesi Samuel Huntington'a göre, Avrupalılar gerçekte Türkiye'yi istememekte, Türkiye'yi AB dışında tutabilmek ve bunu geçerli bir zemine oturtmak için ellerinden geleni yapmakta ve gelecekte de yapacaklardır. Bu bağlamda ona göre, Avrupalılar öyle bir noktaya geldiler ki Türkiye'ye ne "evet" ne de 'hayır' diyebiliyorlar ve almaları gereken kararları erteliyorlar.

<sup>1</sup> Jacob L. Moreno, Who Shall Survive?, A New Approach to the Problem of Human Interrelations, Nervous and Mental Disease Publishing Co., Washington, 1934, pp. 11-12.

Huntington'a göre, Türkiye önümüzdeki yıllarda AB'ye giremeyecek çünkü Türkiye'nin üyeliği AB'yi bölecektir. Ayrıca, dini, kültürel ve tarihsel açıdan Türkiye'nin Avrupa'nın bir parçası olduğu da söylenemez. Dolayısıyla, Türkiye'nin İslam dünyasında biraz daha faal ve yapıcı rol üstlenmesi daha doğru bir tutum olur<sup>2</sup>.

Huntington'un 2005 yılında yaptığı bu değerlendirmeyi doğrularcasına, AB ülkelerinin son toplantısında alınan karar ve sonuç bildirgesinde, Türkiye'yle ilgili olarak 'katılım' sözcüğü çıkartılmış ve Türkiye'ye Akdeniz İşbirliğinin önerilmesi yönünde bir karar çıkmıştır<sup>3</sup>. Hiç de beklenilmeyen bu tür bir tavsiye, Türkiye'nin yaşadığı bu uluslararası kültürel değişim sürecinin sonunun ne olacağı yönündeki tartışmaları, içte ve dışta, yeniden alevlendirdi. Bu durum, artık AB'nin kapılarının Türkiye'ye kapalı veya kapatılmakta olduğu yönündeki yorumları daha da ön plana çıkardı. Öyleyse burada öncelikle, AB'nin Türkiye'ye kapıyı kapalı tutmasının arkasında yatan bir sosyolojik matriksten söz edilebilir mi? Yine gelenen noktada, AB'nin bizimle olan ilişkilerinin dostça ve samimi olmadığı, tam tersine aldatıcı ve oyalayıcı bir tutum izlediği artık ortaya çıkmıştır denilebilir mi? Sorularıyla konuya giriş yapmanın yararlı ve yerinde olacağı kanaatindeyiz.

Bu gelişmelerden sonra, bizim Batı ve AB ile girdiğimiz uluslararası kültürel değişim sürecinin bundan sonra nasıl işleyeceği, sonunun ne olacağı ve nasıl bir hal alacağı daha bir önem arz etmeye başlar. Dolayısıyla, gelenen noktanın süreç felsefesi bağlamında da ele alınıp tartışılmasının yararlı olacağı kanaatindeyiz. Süreç felsefesi, bir varlık veya nesnenin ne olduğundan ziyade, onun ne olacağı konusu üzerine yoğunlaşır. Bir başka ifadeyle mesele; 'halden ziyade, sonun nasıl veya ne olacağı' meselesidir. Bizim toplumumuzda "Allah sonumuzu hayreylesin" sözü süreç felsefesi bağlamında söylenmiş bir söz olsa gerek. Bu felsefenin önde gelen isimlerinden Whitehead'e göre, insanın farkında olduğu her fenomen sürekli bir oluşum halindedir<sup>4</sup>. Sosyal hayat ve sosyal organizasyonlar da sürekli bir oluşum halindedir. İşte burada, konumuzla ilgili olarak, süreç felsefesi bağlamında birkaç soru daha yöneltilebilir. Bunlardan birisi, sürekli bir oluşum ve gelişim içerisinde, bir sosyal organizasyon olarak Avrupa Birliği, gerçekte sağlam ve kalıcı bir birlik olarak kalabilecek mi? İkincisi, AB'ye girmiş bir Türkiye nasıl bir oluşum ve değişime doğru yön alır? Üçüncüsü, Fransız İhtilalinin fikir babalarından birisi olarak

<sup>2</sup> Milliyet Gazetesi, 24.05.2005.

<sup>3</sup> [www.hptt.cnntrk.com.tr](http://www.hptt.cnntrk.com.tr), 10.12.2007.

<sup>4</sup> Alfred N. Whitehead, *Process and Reality*, Macmillan, Newyork, 1929, s. 33.

görülen Fransız düşünürü Saint Simon'nun "Kral ölse ne yazar" bağlamında sorduğu gibi, Türkiye AB'ye girmezse ve AB yolundan çıkarsa ne kaybeder? sorusudur.

Yine burada, yaşadığımız uluslararası kültürel değişim sürecinde, AB'ye girme adına toplumsal yapı ve kültürümüzde daha neyi, neden ve ne kadar değiştireceğiz? sorusu önem arz etmektedir. Batı ve AB ile uyum adına değiştirilecek yeni kültür öğeleri, mevcut kültürümüzün diğer öğeleriyle yani toplumsal yapımızla uzun vadede uyum sağlayabilecek mi? Varsayalım, istenilen bütün değişimleri bünyemizde gerçekleştirdik, bu değişimler bünyemizde bir kan ve organ uyumsuzluğuna yol açmaz mı? Veya açtığı takdirde, böyle bir durumda, kendimizi nasıl ve neyle koruyacağız? Bu değişim, bizi kendi içimizde daha çok sosyal bütünleşmeye doğru mu, yoksa sosyal çözülmeye doğru mu götürmektedir?

Ayrıca, yaşadığımız bu uluslararası kültürel değişim sürecinde, çok farklı değişim talepleriyle karşı karşıya bulunmaktayız. Kimi AB ülkesi kafamızı, kimi kolumuzu, kimisi yolumuzu değiştirmemizi istemektedir. Her AB ülkesinin Türkiye'den kendi çıkarları doğrultusunda bir takım istek ve beklentileri söz konusudur. Kültürel ilişkiye çok sayıda grubun katılması ve taleplerin çok farklı olması, yaşadığımız uluslararası kültürel değişim sürecini ve kültürler arası ilişkileri zora sokmaktadır. Bu ülkelerin farklı istek ve beklentilerinin karşılanmaya çalışılması ise, sonuçta ortada Türk diye bir toplum ve Türkiye diye bir ülke kalıp kalmayacağı yönünde bir takım endişelere yol açmaktadır. Bu istek ve beklentiler doğrultusunda gerçekleştirilecek değişimler sonucunda, ortada "biz" veya "kendimiz" diye bir şey kalacak mı kaygısı, elbette ki yersiz bir kaygı olarak görülemez. Winston Churchill (1874-1965)'in "bizim ezeli ve ebedi düşmanlarımız yoktur, ezeli ve ebedi menfaatlerimiz vardır" ifadesi, bir bakıma Batı'nın ve dolayısıyla Avrupa Birliği'nin de temel felsefesini yansıtmıyor mu? Napolyon Bonaparte (1808-1873), insanın kendisinin değil, iyi günlerinin dostu vardır diyor. Toplumlar ve toplumlararası ilişkilerde de böyle düşünülemez mi?

## 1- KAVRAMSAL VE METODOLOJİK ÇERÇEVE

Hem kültürel hem de uluslararası kültürel değişim olgusunu anlama açısından konu ile ilgili bir takım temel kavramları ele almak ve açıklamak metodolojik açıdan bir zorunluluk olsa gerek. Bu nedenle, bu kısımda meseleye

konumuzla ilgili bir takım sosyolojik kavramları tanımlayarak başlayacağız. Çünkü bu kavramlar, konunun anlaşılması bakımından anahtar görevi görecektir. Dolayısıyla bu kısımda ele alacağımız kavramların başında öncelikle değişme, sosyal değişme, kültür, kültürel değişme ve medeniyet gibi kavramlar gelmektedir. Bununla beraber, konuyla ilişkili olarak kültür sınıflaması, yapısal ve değerler bağlamında kültür, kültürel değişim, bu değişimin tarzı, değişime direnç ve değişim süreci ve sonucunda ortaya çıkabilecek bazı konulara değineceğiz. Türkiye'nin yaşadığı uluslararası kültürel değişim sürecini daha iyi anlama açısından yine, bir sosyal organizasyon olarak Avrupa Birliği, Avrupa medeniyeti, kültürü ve kimliği gibi konular ele alınacaktır. Bu temel kavramlar ve teorik tartışmaların ışığı altında, Türkiye'de yaşanan uluslararası kültürel değişim süreci, bu değişimde Avrupa ve AB'nin rolü, değişimin tarzları ve sonuçları tartışılacaktır. Özellikle de uluslararası kültürel değişim sürecinde aktörlerin konumu, Avrupa'nın kendini ve kendi dışındakileri algılama biçimleri ve nedenleri üzerinde durulacaktır. Konunun son kısmında ise, Avrupa ve AB bağlamında Türkiye'de yaşanan uluslararası kültürel değişim sürecinin semboller ve değerler bağlamında bir karşılaştırması yapılacaktır.

### 1. 1. Değişme ve Sosyal Değişme

Kelime anlamı itibarıyla değişme; bir yapının başka bir yapıya, bir formun başka bir forma bürünmesini ifade eder. Sosyolojik bir kavram olarak değişme ise, toplum yapısında meydana gelen bir nitelik ve nicelik farklılaşmasıdır. Sosyal değişme, toplumsal yapıdaki ve normlardaki (duygu, düşünce ve eylem kalıplarındaki) temel dönüşümleri içerir. Bunlar; bilgi, inanç ve değerler; teknoloji ve maddi kültürde, aile, eğitim, din, ekonomi gibi çeşitli kurumlarda, sanat, sosyal tabakalaşma ile gruplar arası ilişkilerde, aynı zamanda insanların dünya ve kendilerine ilişkin kabullerinde görülen değişimlerdir<sup>5</sup>. Değişme konusu ele alınırken, değişen nedir? Değişmenin tarzı nedir? Değişmenin yönü nedir? Değişimin miktarı veya oranı nedir? Değişmeyi doğuran faktörler nelerdir? Değişme, ne ölçüde çözülmeye ve bütünleşmeye yol açmaktadır? tarzındaki sorular, değişmeyi anlama açısından önemlidir.

Bu sebeple değişim olgusu, çeşitli biçimlerde sınıflandırılarak ele alınabilir. Bunlardan birincisi değişimin miktarıdır. Miktar bakımından değişme; geniş ölçekli değişim ve küçük ölçekli değişim olarak ayrıştırılıp

<sup>5</sup> Wilbert E. Moore, Order and Change, John Wiley & Sons, Inc., New York, 1967, s. 3.

incelenebilir. Değişme olgusu gerçekleşme biçimine bağlı olarak da ele alınabilir. Gerçekleşme biçimine bağlı olarak değişme; gönüllü ve mecburi değişme biçiminde tasnif edilir. Değişim olgusu bölgeleri itibarıyla ele alınabilir. Bölgeleri itibarıyla değişme; sosyo-ekonomik değişme (iktisadi kaynakların üretimi, dağıtımı ve paylaşımını kapsar), siyasal değişme; (toplumda iktidar ve otoritenin dağıtımı ve dağılımı gibi konuları içerir) ve kültürel değişme; (bilgi, teknik, sanat ve edebiyat gibi birçok birimi içerir) olmak üzere üç grupta incelenebilir<sup>6</sup>.

Değişme, süreç ya da zaman bakımından uzun süreli değişim ve kısa süreli değişim olarak tasnif edilip, ele alınabilmektedir. Çünkü sosyal değişme, medeniyet tarihinde bazen hızlı, bazen de yavaş bir şekilde ortaya çıkmıştır<sup>7</sup>. Örneğin, Orta Çağ'da değişme daha yavaş iken, Yakın ve Yeni Çağ'da, sanayi devrimine yol açan faktörlerin ortaya çıkışı ile sosyal değişmelerin de hızlandığı bir gerçektir. Kısa dönem sosyal değişme; yaklaşık 40 yıllık bir süreci içerirken uzun süreli değişme birkaç yüzyılı kapsar<sup>8</sup>.

Değişme konusunda üzerinde en çok durulan ve tartışılan konuların başında değişimin yönü gelir. Yön itibarıyla değişme; pozitif ve negatif değişme olarak ele alınır. Pozitif değişme; nitelik ve nicelik itibarıyla iyi yöne gidişi, yani bir toplumun ekonomik, sosyal ve kültürel seviye itibarıyla yükselişini ifade eder. Örneğin, bir ülkenin 'tarım toplumu'ndan 'sanayi toplumu'na doğru gelişimi niteliksel ve pozitif bir değişim olarak görülür. Negatif değişme; nitelik ve nicelik itibarıyla bir toplumdaki kötü yöne gidişi ifade eder. Dolayısıyla sosyal yapıdaki değişmeler, ilerleme kadar gerilemeyi de ifade eder. Bu bağlamda toplumdaki her gelişim bir değişme olarak görülürken, her değişim bir gelişme olarak görülmez. Genelde ilerlemenin bir ölçütü olarak hedef-araç ilişkisi kullanılır. Çünkü her toplumsal kurum insanların bir takım ihtiyaç ve beklentilerini gerçekleştirmek üzere dizayn edilmiştir. Bu ihtiyaçların karşılanma düzeyinin artması ve azalmasına göre, toplumun ilerlemekte veya gerilemekte olduğu ölçülmeye çalışılır. P. Sorokin, değişimi yükselme ve düşme kavramıyla açıklarken, değişimin pozitif ve negatif yönünü vurgular.

Bir toplum ne kadar geleneksel veya tutucu olursa olsun, şu veya bu şekilde bir değişme halindedir<sup>9</sup>. İnsan, çevresiyle dinamik bir etkileşim

<sup>6</sup> Anthony Smith, *Social Processes: Social Change*, Longman, London, 1976, p. 21-22.

<sup>7</sup> Wilbert E. Moore, *Order and Change*, 1967, s. 9.

<sup>8</sup> Bernard S. Phillips, *Sociology*, Macmillan, London, 1969, s.14.

<sup>9</sup> Joseph Fichter, *Sosyoloji Nedir?* (Tercüme; Nilgün Çelebi) Atilla Kitabevi, Ankara, 1994, s. 166.

içerisinde olup, bu dinamik ilişkiler toplumda değişmeye yol açar<sup>10</sup>. O halde değişim, bütün toplumların geçirdiği bir süreç olarak karşımıza çıkar. Toplumların durgunluk içinde kalmayıp, devamlı şekilde değiştikleri konusunda hemen hemen bütün düşünürler hem fikirdir. Ayrılık; değişimin yönü konusundadır. Bu konuda karamsar ve iyimser olmak üzere iki ana eğilimden söz edilebilir. Bunlardan birisi geçmiş, diğeri geleceği ön plana çıkarır. Bir tarafta insanlar eskinin mitolojik ve nostaljik hayatını ön plana çıkarır, çok sık geçmişe yücelten eğilimlere girer ve 'ah nerede o eski günler' derler<sup>11</sup>. Genelde, erken dönem sosyal değişim teorileri (özellikle Yunan Filozofları) insanoğlunun "altın bir dönem" (golden age) yaşadığını, daha sonra bu altın dönemden gümüş, bronz ve demir dönemine doğru yavaş yavaş evrildiği yönünde görüşler ileri sürmüşlerdir.

Diğer taraftan bazı insanlar, eskiyi, bir baskı dönemi, katı bir hiyerarşi, gelişmemiş, yeniyi ve yeni dönemi ise, bir fırsat ve idealler dönemi olarak görüp, geçmişten ziyade geleceği ön plana çıkarır<sup>12</sup>. Bu görüş 18. ve 19. yüzyıldan itibaren "kaçınılmaz ilerleme" olarak da adlandırılan ve geleceği daha güzel gören bir değişim teorisidir. Bunlara göre, 'dünya gittikçe artan oranda daha da iyiye gidiyor'. Yaşanan iki büyük dünya savaşı ve atom bombalarına rağmen, "mutlak ilerlemeciler" insanlığın her zaman daha iyiye doğru gittiği yönünde bir kanaate sahiptirler.

## 1. 2. Kültür

Kültür, Latince "colere" kelimesinden türetilen ve kelime olarak, "yetiştirmek, ekin ekmek ve bakmak" gibi anlamlara gelir<sup>13</sup>. Kültürün çok çeşitli tanımları yapılmış olsa da, kültürle ilgili en kapsamlı tanımları yapanlardan birisi Edward B. Tylor'dur. O, kültürü; toplumun bir üyesi olarak insanın elde ettiği bilgi, inanç, sanat, moral, hukuk, diğer yetenek ve alışkanlıkları da kapsayan karmaşık bir bütün olarak tanımlamıştır<sup>14</sup>.

Malinowski'ye göre, insan tabiatla mücadele halindedir ve insanın bu mücadelesinden kültür doğmaktadır. Bu anlamda kültür, insanların hem

<sup>10</sup> Elgin F. Hunt, *Social Science*, The Macmillan Company, Newyork, 1972, s.87

<sup>11</sup> Anthony Smith, *Social Processes: Social Change*, 1976, p. 3.

<sup>12</sup> Anthony Smith, *Social Processes: Social Change*, 1976, p. 3

<sup>13</sup> Clyde Kluckhohn, "The Study of Culture", in *The Policy Sciences*, (Edit; Daniel Lerner and Harold D. Lasswell, Stanford University Pres, 1951, p. 86.

<sup>14</sup> Edward B. Tylor, *Primitive Culture*, Brentano Pres, New York, 1924, p. 1.

biyolojik ihtiyaçlarını karşılayan mal ve araçlar hem de sosyal bir topluluk halinde yaşamalarından doğan fikir, inanç, sanat ve geleneklerden meydana gelen bir bütündür. Ona göre her kültür, (ilkel ya da gelişmiş olsun) insanların karşılaştıkları maddi ve manevi problemleri çözmeye yönelik bir fonksiyon görür<sup>15</sup>.

Hilmi Ziya Ülken, kültürü bir toplumun “sosyal hafızası” olarak görürken, M. Turhan kültürü, bir cemiyetin sahip olduğu maddi ve manevi (bilgi, ilgi, araç, ihtiyaç, ahlak gibi) değerlerden meydana gelen bir bütün olarak tanımlamıştır<sup>16</sup>.

### 1. 3. Kültür Sınıflaması

Kültür, kendi içinde maddi ve manevi kültür unsurları olmak üzere iki gruba ayrıştırılabilir<sup>17</sup>.

Maddi kültür; insanların biyolojik ve fizyolojik ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik olarak oluşturulan ve geliştirilen, gözle görülüp elle tutulabilen unsurlardan oluşan öğelerdir. Maddi kültür, görünür alandaki her türlü insan ürününü (kullanılan araç ve gereçleri) kapsar. Maddi kültür unsurlarında, fayda ve verimlilik gibi objektif ve kesin bir takım değer ölçütleri söz konusudur. Bu bağlamda, maddi kültür öğelerinin, milletler arası bir niteliğe sahip olduğu düşünülür. Bunlar, toplumun genel kültürü içerisindeki nesnel ve teknik öğeler olarak medeniyet kavramıyla da ifade edilir<sup>18</sup>.

Manevi kültür; insan toplumlarının psiko-sosyal ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik olarak oluşan veya oluşturulan, genelde soyut olan (gözle görülmeyen ve elle tutulmayan) bir topluma özgü örf ve adet, gelenek, din, dil, ahlaki ve estetik gibi unsurlardan meydana gelir. Kültürün bu yönüne ‘hars’ veya ‘irfan’ da denir. Z. Gökalp, hars kavramıyla ifade ettiği manevi kültürü; ilham ve sezgi yoluyla elde edilen, dini ahlaki ve estetik duyguların toplamı olarak tanımlar<sup>19</sup>.

<sup>15</sup> Bronislaw Malinowski, İnsan ve Kültür, (Çev: M. Fatih Gümüş), Verso Yayınları, Ankara, 1990, s. 39-40.

<sup>16</sup> Mümtaz Turhan, Kültür Değişimleri, Marmara Üniversitesi, İFAV Yayınları, İstanbul, 1994, s. 39-40.

<sup>17</sup> Naci Bostancı, “Toplum ve Kültür”, Sosyolojiye Giriş, (Editör: İhsan Sezal), Ankara, 2003, s. 111.

<sup>18</sup> George J. Bryjak and Michael P. Soroka, Sociology: Cultural Diversity in a Changing World, Allyn and Bacon, Boston, 1994, s. 46.

<sup>19</sup> Hikmet Yıldırım Celkan, Ziya Gökalp’in Eğitim Sosyolojisi, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1989, s. 54-55.

Manevi kültüre, milli kültür de denilir ve bu özelliğinden dolayı manevi kültür, dışarıdan ithal edilemez<sup>20</sup>.

#### 1. 4. Yapısal ve Değerler Bağlamında Kültür

Yapısal açıdan kültürel unsurlar genel olarak dört kategoride toplanabilir. Bunlar; teknolojik unsurlar, sosyolojik unsurlar, duygusal ve estetik unsurlar ve ideolojik unsurlardır<sup>21</sup>.

1) Teknolojik ve Nesnel Kültür Unsurları: Bunlar, teknik, maddi ve fiziki değerleri içerir. Tabiatla mücadele araçları, teknoloji, yönetsel organizasyon ve mimari eserler gibi.

2) Sosyolojik ve Özel Kültür Unsurları: Bunlar, toplum içerisinde yaşamaktan doğan dil, din, ahlak, örf, adet, hukuk gibi manevi öğelerdir.

3) Duygusal ve Estetik Kültür Unsurları: Bunlar, insanların sübjektif yönlerini içeren ve daha çok insanların çeşitli duygu ve tutumlarına hitap eden öğelerdir. Çeşitli güzel sanat faaliyetleri, dinlenme ve eğlenme, edebiyat, sinema vb. estetik değerler gibi.

4) İdeolojik Kültür Unsurları: Fertlerin ve grupların fikirleri, inançları, kanaatleri, felsefeleri, ilkeleri, zihniyetleri ve dünya görüşleri bu kategoride toplanabilir. Toplumsal ve siyasal gücün dağılımı ve kaynakların paylaşılması gibi hususlar, kültürün ideolojik öğeleri arasında sayılır.

Kültür, değerler bağlamında da ele alınıp sınıflandırılabilir. Sosyal değer; bir toplumun varlığı, birliği, işleyişi ve devamı açısından, toplumun çoğunluğu tarafından doğrulukları ve gereklilikleri kabul edilmiş temel prensiplerdir. Değerler, bir gruba veya bir topluma üye olan insanların uymak zorunda oldukları genelleştirilmiş ahlaki inançlardır (dürüstlük, vatanperverlik ve şehitlik gibi). Her toplum kendi değerlerini ciddiye alır, uğrunda mücadele eder<sup>22</sup>. Diğer yandan bir topluma ve kültüre anlam veren ölçütler olarak değerlerin içerikleri toplumdan topluma değişir. Örneğin, özgürlük ve eşitlik, Doğu ve Batı toplumlarında içerikleri değişen değerler olabilir.

Değerler bağlamında kültür, öz, özel, seçimlik ve geçici değerler olmak üzere dört gruba ayrıştırılabilir. Bunlar:

<sup>20</sup> Mustafa E. Erkal, Sosyoloji, Der Yayınları, İstanbul, 2001, s. 135.

<sup>21</sup> Leslie A. White, The Evolution of Culture, McGraw-Hill Book Company, Inc, Newyork, 1959, pp. 6-7.

<sup>22</sup> Leonard Brom and Philip Selznick, Sociology, Row, Peterson and Company, New York, 1956, s. 29.

1- Öz Değerler: Bir toplumun üyelerinin büyük çoğunluğu tarafından önemli görülen ve hakim kültürün özünü oluşturan güçlü ve çekirdek değerlerdir<sup>23</sup>. Bu değerlerin değişmesi kültürü köklü biçimde değiştirmeye uğrattır. Örneğin, bir toplumun öz değerini oluşturan dilin sözcüklerinin yabancı olanlarla değiştirilmesi dili bozar. Dolayısıyla bir kültürün özünü teşkil eden değerler, esas itibarıyla değişmezler ve değiştirilemezler. Çünkü öz değerler, tohum gibidir. Tohum, kendisi gibi varlığına şekil verecek olan asli genleri ihtiva eder<sup>24</sup>.

2- Özel Değerler: Toplumu oluşturan bireylerin, uğraştıkları mesleğe ve ilgi duyduğu konuya göre önemli bulduğu değerlerdir. Örneğin, öğretmenlik mesleğinde çalışan kişi, o mesleğin gerektirdiği değerlere uygun davranmak zorundadır.

3- Seçimlik Değerler: Bu tür değerler toplum üyelerince istenilen zaman ve yerde kullanılabilen, uygulanabilen değerlerdir. Evlenecek çiftlerin, davullu-zurnalı düğün yapmadan da evlenmeleri bir seçimlik değerdir.

4- Geçici Değerler: Belli bir süre, toplumun belli bir kesimince kullanılan veya uyulan değerlerdir (moda değerleri gibi). Bunlar; toplumca beğenildiği takdirde yerleşir, aksi durumda bir süre sonra yok olur. Örneğin, giysilerdeki yıllık değişmeler<sup>25</sup>.

### 1. 5. Kültürel Değişme ve Buna Etki Eden Faktörler

Kültür neden değişir ve bu değişimde etkili olan temel faktörler nelerdir sorularının cevabı hem ulusal hem de uluslar arası kültürel değişim sürecini anlama açısından önemlidir. Kültürler, süreklilik esasına dayansa da asla statik ve durgun değildir. Her toplumda kültürel unsurlar, zaman içerisinde değişerek yenilenmekte ve yenilenerek değişmektedir. Kültür değişmesi, bir toplumun siyasi, idari ve hukuki yapısında, bilgi ve eğitim sisteminde, maddi alet ve vasıtalar ile bunların kullanılması ve tüketilmesinde az veya çok meydana gelen değişimleri içerir<sup>26</sup>. Bir başka ifadeyle kültür değişmesi, bir toplumun kültürünün maddi ve manevi yapısında meydana gelen bir farklılaşmadır.

<sup>23</sup> George J. Bryjak and Michael P. Soroka, *Sociology: Cultural Diversity in a Changing World*, 1994, s. 49.

<sup>24</sup> Mehmet Kaplan, *Kültür ve Dil*, Dergah Yayınları, İstanbul, 1986. s. 186.

<sup>25</sup> Nilgün Çelcibi, *Sosyoloji ve Kültür*, www.akmb.gov.tr / 2005

<sup>26</sup> Mümtaz Turhan, *Kültür Değişmeleri*, 1994, s. 58.

Sosyo-kültürel değişmeye etki eden çok sayıda faktörden söz edilebilir. Ama biz burada en etkili olduğu düşünülen dört temel faktörden kısaca söz edeceğiz.

1) Teknoloji ve İktisadi Faktörler: Teknoloji, insanın fiziki çevresinde bulunan kaynakların, insanın ihtiyaçlarını karşılayacak bir hale getirilmesi için girişilen bir dönüştürme faaliyetidir. Örneğin; 1775'lerden itibaren buhar makinesinin icadıyla ve bunun sanayi ve üretim faaliyetine (iktisadi hayata) girmesiyle birlikte, hızlı bir değişim süreci başlamıştır.

2) Fiziki Çevre Faktörleri: Toplumun işgal ettiği fiziki veya çevreyle ilgili farklılıklar da kültürel değişim sürecinde etkili bir rol oynamaktadır. Tabiat şartları, yeraltı ve yer üstü zenginlikleri, iklim şartları gibi unsurlarda kültür sistemleri üzerinde etkili bir rol oynar<sup>27</sup>.

3) Başka Kültürlerle Temas: Her toplumun, şu veya bu şekilde (siyasi, iktisadi, ticari ve turistik vb sebeplerle) diğer kültürlerle kurduğu karşılıklı etkileşim ve temaslara da kültürel değişimde etkili olabilir<sup>28</sup>.

4) Kültürün Kendi İçindeki Değişme ve Gelişmeler: Her kültürel sistem kendi iç katmanlarıyla canlı bir ilişki içindedir. Bu ilişki, yeni formlar, anlayışlar ve değerler doğurabilir. Bir toplumun, üretime, verimliliğe ve daha insani bir hayatın kurulmasına yönelik çabaları, sosyo- kültürel değişime yol açabilir.

## 1.6. Kültürel Değişme Tipleri

Mümtaz Turhan, bütün kültür değişmelerinin serbest ve mecburi (zorlanmış) olmak üzere genelde iki ana grupta ele alınıp analiz edileceğini belirtir<sup>29</sup>.

### 1) Serbest ya da Gönüllü Kültür Değişmeleri

Serbest kültürel değişimi, bir grup ya da toplumun, yabancı bir grup ya da toplumla, hiçbir iç ve dış baskı olmaksızın, teması sonucu o kültürün belli öğelerinin alınıp benimsenmesi sonucunda meydana gelen değişimdir<sup>30</sup>. Bir

<sup>27</sup> John Lewis Gillin and John Philip Gillin: Cultural Sociology, The Macmillan Company, New York, 1948, p. 564.

<sup>28</sup> George J. Bryjak and Michael P. Soroka, Sociology: Cultural Diversity in a Changing World, 1994, s. 62.

<sup>29</sup> Mümtaz Turhan, Kültür Değişmeleri, 1994, s. 48.

<sup>30</sup> Mümtaz Turhan, Kültür Değişmeleri, 1994, s.51.

başka ifadeyle, bu tür değişimler, kendiliğinden ve bir zorlama olmaksızın meydana gelen organik bir kültür değişmesidir.

## II) Mecburi ya da Zorlanmış Kültür Değişimleri

Bu tip değişme, organik değil, zora dayanan mekanik bir değiştirme sürecidir. Buna empoze kültür değişmesi de denilir. Toplum, dışarıdan veya yukarıdan aşağıya doğru tanzim edilir. Türkiye'deki Tanzimat ve Cumhuriyet dönemlerindeki düzenlemeler genelde bir tür zorlanmış kültürel değişimler olarak görülür. Zorunlu kültür değişimleri, çoğunlukla şu dört şekilde gerçekleşir<sup>31</sup>.

a) Bir toplumun başka bir toplumu işgal ederek, kendi kültürünü o topluma benimsetmesi (Emperyalist)

b) İhtilal yoluyla; toplumun sosyo-kültürel sistemi yeni ideoloji çerçevesinde biçimlendirilebilir.

c) Yönetici elitlerin çeşitli inkılapları yoluyla, ileride meydana gelecek değişimleri, kısa zamanda gerçekleştirmek amacıyla yapılan düzenlemeler.

d) Sosyal planlama faaliyetleri yoluyla ki bu daha demokratik usul ve yöntemleri içerir. Nüfus, aile ve eğitim planlamaları, teknolojik ve sosyal kalkınma programları bu tür değişimler olarak görülebilir. Bunlar, belirli bir zamanda belirli amaç ve hedeflere göre yapılmış bilinçli değiştirmelerdir.

## 1.7. Kültürel Değişmeye Direnç

Genelde yeni bir kültür unsurunun alınması veya yayılmasında etkili olan faktörler esas itibarıyla, fayda temini, itibar kazanma, yenilik arzusu ve yeni unsurların mevcut kültürel sisteme uymasındır<sup>32</sup>. Buna rağmen kültürel değişim, değişime yatkın en dinamik toplumlarda bile, birden bire ve kolaylıkla gerçekleşmeyebilir ve bir dirençle karşılaşabilir. Aynı şekilde, değişimin yansımaları da, aynı topluma mensup insanlar ve gruplar arasında farklılık arz edebilir. Dolayısıyla her toplumda değişimler şu veya bu şekilde bir tür dirençle karşılaşır<sup>33</sup>. Bu bağlamda değişimin önündeki bir takım engellerden söz edilebilir. Bunlar arasında;

<sup>31</sup> Mahmut Tezcan, Kültürel Antropoloji, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1991, s. 205.

<sup>32</sup> Mümtaz Turhan, Kültür Değişimleri, 1994, s. 55.

<sup>33</sup> Mahmut Tezcan, Kültürel Antropoloji, 1991, s. 190.

1) Ekonomik Engeller: Ekonomik bakımdan yetersiz veya yeterli konumda bulunanlar, yeniliklere ve dolayısıyla değişime direnç gösterebilirler. Örneğin, geçimini sağlayamayan bir grup, giyim ve kuşam alanındaki yeniliklere genelde karşı çıkar ve bu değişimi kendileri için lüks görebilir.

2) Toplumsal Engeller: Bunlar kendi içinde çeşitlere ayrıştırılabilir.

a) Grup dayanışması; aile, akrabalık, arkadaşlık, komşuluk kalıpları içerisindeki karşılıklı ve zorunlu ilişkiler bazen değişime engel olabilir.

b) Aile yapısı; geleneksel veya çekirdek aile yapıları değişimi farklı algılayabilir.

c) Siyasal otorite yapısı, özellikle de liderliğin niteliği ve rolü değişimde belirgin bir rol oynar.

3) Psikolojik Engeller; bir toplumda yapılan yeniliklere alışamayan kişi ve gruplar, bu durumdan rahatsız ve huzursuz olup bunalıma girebilirler. Psikolojik engeller temelde algılamaya bağlıdır. Kişiler veya grupların yenilikleri ve değişimleri nasıl algıladığı önemlidir. Algılama, kültür tarafından tayin edildiğinden, aynı olayın farklı kültüre mensup bireyler tarafından farklı şekilde algılanması söz konusu olabilir. Değişimin amacının yanlış ve farklı algılanması değişime karşı direnç gösterilmesine yol açabilir.

#### 4) Kültürel Engeller

Birçok toplumda yenilik ve değişme kuşku ile karşılanır. Bunda "bildiğin düşman, bilmediğin düşmandan daha iyidir" tarzında bir anlayış etkili olsa gerek. Dolayısıyla bu tür toplumlarda eski olan ve bilinen şey, yeni olan herhangi bir şeyden daha değerli görülür. Yenilikler yadırganır ve "gelen gideni aratır" denilir.

a) Bazı dinsel inançlar, özellikle de gerçeklere dayalı olmayan, eleştirilmeden kabullenilen boş inançlar değişmelere engel olur. Koyun eti yiyenin koyun gibi olacağı yönündeki bir inanç gibi.

b) Kültürel egoizm; her toplum kendi kültürünü en üstün olarak görür. Dolayısıyla başka kültürlerden alınan öğeler kültür bencilliği dolayısıyla değişime engel oluşturabilir.

c) Bireylerin veya grupların gurur ve haysiyetinin zedeleneceği endişesi. Hem bireyler hem de toplumlar küçük düşürülmekten ve haysiyetlerinin zedelenmesinden korkup çekinirler.

d) Kültür özelliklerinin mantıksal uyumsuzluğu da değişime engel ve bir direnç nedeni olabilir. Örneğin, çok tanrıçılığın egemen olduğu bir toplumda, misyonerlere olumsuz bir gözle bakılmayabilir ama tevhit esasına dayalı Müslüman bir toplumda bu durum, “Müslüman mahallesinde salyangoz satılmaz” şeklinde karşılanır. Bir toplumun ahlaki prensiplerine, zevk ve düşüncelerine aykırı görülen veya düşen bir kültür unsuru, faydalı olup olmadığına bakılmaksızın kolaylıkla reddolunabilir<sup>34</sup>.

### 1.8. Kültürel Değişim Sürecinde Ortaya Çıkabilecek Bazı Temel Sorunlar

Genelde, değişimin çok hızlı veya gereksiz olduğu durumlarda, toplumda güvensizlik hali veya anomik bir durum oluşabilir. Ortaya çıkan yeni fikirlerin ve buluşların toplum tarafından özümsemesi gerekir ki toplum dengeli bir biçimde varlığını sürdürebilsin. Dolayısıyla her toplumda gerçekleştirilen değişikliklerin kökleşmesi ve gelişmesi gerekir. Bir toplumda sürekli değişimden söz edilemez. Sürekli değişiklik, toplumda düzensizlik ve istikrarsızlığa yol açar<sup>35</sup>. O halde burada, değişim nasıl olmalıdır ki toplumda istikrarsızlığa yol açmasın sorusunun cevabı önem arz eder. A. Hamdi Tanpınar, bu soruya “değişerek devam etmek ve devam ederek değişmek” biçiminde cevap vermiştir.

Kültür değişimlerinde, değişmesi istenilen kültür unsurlarının çok iyi tespit ve tahdit edilmesi gerekir<sup>36</sup>. Aksi takdirde, kültürel değişim, sorun çözmekten öte, ortaya yeni bir takım sorunlar çıkarır. Örneğin, teknolojik anlamda yeni bir aletin temini mümkün olsa bile, bu aletin kullanılması, bakımı, tamir ve yedek parçalarının temini konusunda gerekli önlemler alınmazsa, bu durum toplumda bilgi ve teknoloji alanında bir dışa bağımlılık sorununa yol açabilir.

Kültürel değişim sonucu ortaya çıkabilecek en temel sorunlardan birisi de norm çatışmalarıdır. Bir toplumda davranışların olması gereken yolları ile olma biçimleri uyummadığı zaman ortaya norm çatışmaları çıkar. Bu durum, toplumda hem sosyal gerginliklere hem de bir takım anomik davranışların

<sup>34</sup> Mümtaz Turhan, Kültür Değişimleri, 1994, s. 99.

<sup>35</sup> Raymond Aron, Sanayi Toplumu (Çev: A. Oktay Güner), İstanbul, 1974, s.73.

<sup>36</sup> Mümtaz Turhan, Kültür Değişimleri, 1994, s. 95.

yaygınlaşmasına yol açabilir<sup>37</sup>. Genelde, resmi normları kendi örf ve adetlerine dayanan toplumlarda norm çatışmaları daha az yaşanır. Ama diğer taraftan resmi normlarını başka toplumlardan alan toplumlarda norm çatışmaları daha fazla yaşanır. O halde burada, hukuksal normlarla, kültürel normların ya da değerlerin uyuşması önem arz etmektedir.

Kültürel değişim sürecinde ortaya çıkabilecek diğer önemli bir sorunda yabancılaşma ve yabancı hayranlığıdır. Yabancı hayranlığı (ksenosantrizm); kişinin kendi kültürünü bir yana bırakarak, başka bir kültürel hayranlık duymasıdır<sup>38</sup>. Eğer kültür değişmesi, bir milletin kendi öz kültürel değerlerini bırakarak, yabancı bir kültürü alması şeklinde değerlendirilirse, ortaya yabancılaşma çıkar. Yabancılaşma, bireylerin kendi toplumunun değerlerinden, kurallarından ve ilişkilerinden uzaklaşma halidir. Böyle bir süreçte insanlar kendi kültürlerine düşman olurlar.

## 2- TÜRKİYE'DE YAŞANAN ULUSLAR ARASI KÜLTÜREL DEĞİŞİM VE TARZLARI

Kültür değişmesi konusu ele alınırken kültürel değişme serbest ve mecburi (zorunlu) kültür değişmeleri olarak iki grupta ele alındı. Bu kısımda, Türkiye'de yaşanan uluslararası kültürel değişim sürecinin başlama nedenleri, bu süreçte nasıl bir yol izlendiği, sürecin nasıl gerçekleştiği ve genel hatları itibarıyla sonuçlarının neler olduğu konusunda da kısa bir değerlendirme yapacağız.

### 2.1. Zorunlu veya Mecburi Bir Kültürel Değişim Süreci Olarak Tanzimat Hareketi

Bilindiği üzere, Batı medeniyeti ve kültürüyle ilgili ilk yakın temaslara, önce devlet adamları daha sonra da Avrupa ülkelerine giden ve gönderilen Türk aydınları ve öğrencileri aracılığıyla sağlanmıştır. Bu temaslara sağlandığı dönemde nüfusumuzun yaklaşık %20'si kentlerde, %80'i ise, kırsal kesimlerde yaşamaktaydı. Dolayısıyla Tanzimat dönemiyle birlikte hız kazanan uluslararası kültürel değişim süreci etkilerini öncelikle Türkiye'nin kentsel alanlarında hissettirip göstermiştir. Osmanlı döneminde Batı ile girişilen kültürel değişim

<sup>37</sup> Orhan Türkdoğan, Değişme-Kültür ve Sosyal Çözüm, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1988, s. 144.

<sup>38</sup> George J. Bryjak and Michael P. Soroka, Sociology: Cultural Diversity in a Changing World, 1994, s. 57.

sürecinin hız kazanmasındaki başlıca amil, Osmanlı'nın Batı karşısında güç kaybetmeye ve mağlup olmaya başlamasıdır. Dolayısıyla kültür değişimleri öncelikle askeri ve teknik sahada gerçekleşmeye başlamıştır. Daha sonra, askeri ve teknik sahada ki değişimleri siyasi, hukuki ve eğitim alanındaki değişimler takip etmiştir.

İkinci Mahmut döneminden itibaren Türk aydınının büyük çoğunluğu ve devlet adamlarının önemli bir kesimi, Avrupa'yı, Batılı aydınların ileri sürdükleri gibi, insanlığın geldiği en son merhale ve mükemmel bir hal olarak görmeye başlamıştır. Avrupa'nın üstünlüğü karşısında duyulan aczin bir sonucu ve modernleşme adına Türk toplumunda radikal ve mecburi kültür değişimleri devreye sokulmuştur. Bu kültürel değişim sürecinde izlenen ıslah veya yenileşme hareketleri, genelde Batı medeniyetine mensup toplumlardan birisi model alınarak oluşturulmuşsa da, Tanzimat dönemiyle birlikte artan ve hız kazanan bu uluslararası kültürel değişim sürecinde, Batı'nın dayatmalarını da açıkça görebilmekteyiz. Bu konuda birçok örnek verilebilir ama bu örnekler içerisinde en bariz olanlardan birisi, Fransa'nın I. Abdülhamid (1774-1789) döneminde İstanbul'a büyükelçi olarak gönderdiği Choise-ul-Gouffer'un, Fransa devletinden aldığı talimattır. Bu talimata göre; *“Eğer Türkiye büyük devletler arasında kalmak istiyorsa, imparatorluğun yalnız idaresini değil, Osmanlıların karakterini de tadil etmeye muhtaçtır. Sultanın, Babıalilin, büyük ricalinin bu hususta nazarı dikkati celbedilmelidir.”* Bu talimatlara uyarak, Fransız büyükelçisi Osmanlı devlet adamlarına geniş bir ıslahat programı hazırlatmaya çalışmış ve dönemin sadrazamı Halil Hamid Paşa'ya şunu söyler; *“Siz felaketlerinizden kendinizi itham etmelisiniz.”*<sup>39</sup>

1839 yılında ilan edilen Gülhane Hattı Hümayunun ihtiva ettiği esaslarda da aslında Batı'lı devletlerin dayatmasıyla oluşturulmuş zorunlu bir kültürel değişim sürecidir. Hümayunun içerdiği; *“Şimdiye kadar memleket kanunsuz idare olunuyordu. Bundan sonra her şey kanuna dayanacak. Şimdiye kadar hiçbir kimse, canından, ırzından ve malından emin değildi. Bundan sonra kimsenin canına, ırzına ve malına ilişilmeyecek. Bundan sonra kimse angaryaya sevk olunmayacak ve artık Müslim ve gayri Müslim herkes müsavi muamele görecek”* hükümleri öncelikle Batı ve Batının dayatmaları karşısında bir aczin ifadesidir. Diğer yandan Gülhane hattının ‘şimdiye kadar ve bundan böyle’ diye başlayan ve biten deklarasyonu aslında bir toplumun kendisini bütünüyle inkâr, geçmişini yerme, üstüne bir sünger çekme, en önemlisi, Osmanlı devletinin

<sup>39</sup> Mümtaz Turhan, Kültür Değişimleri, 1994, s. 132.

geçmişte bir haydutlar çetesi veya devleti olduğunu kabul ve ilan etmesinden başka bir şey değildir. Halbuki biz biliyoruz ki Osmanlı Sultanlarından Fatih Sultan Mehmet tarihe "Fatih Kanunnameleri" adıyla not düşürmüş ve Sultan Süleyman hak ve hukuka verdiği önem ve çıkardığı kanunlar sebebiyle Kanuni lakabını almıştı.

Tanzimat süreciyle başlayan bu tür bir kültürel değişim süreci, kendisinden beklenileni, yani niyetlenmiş sonuçları vermemiş, tam tersine yeni sorunları da beraberinde getirmiştir. Bunun biri içsel, diğeri dışsal olmak üzere iki ana sebebinden bahsedilebilir.

a) Dışsal sebep, bu değişimde Batı'nın bir takım dayatmalarının mevcut sistem üzerinde bir baskı ve tazyik oluşturarak dengesizliğe yol açmasıdır.

b) İçsel sebeplerin başında ise, yaşanan kültürel değişim sürecinin tercihler skalasında önemli hataların yapılmış olmasıdır. Değişim sürecinde hangi unsurların daha evvel alıp, hangilerinin sonraya bırakılacağı veya reddedileceği konusunda şuurlu bir tercih yapılamamıştır. Özetle, kültürel değişimin tarzı, usulü ve yönü bakımından bir acze düşülmüştür.

Bu değişim süreci, önce aydın kesim arasında, daha sonra geniş halk kitleleri arasında tartışmaların ve ayrışmaların da kaynağı haline gelmiştir. Bir kısım aydın ve devlet adamı, bu değişim taleplerini ve kabullerini, aynı zamanda medeniyet yolunda atılmış adımlar olarak görüp savunurken, diğer kısım bu süreci, bir yozlaşma ve bozulma olarak algılayıp eleştirmeye başlar. Öyle ki Batı ile yaşadığımız bu uluslararası kültürel değişim süreci adeta Tanzimat döneminin en önemli tartışma konusu haline gelmiştir. Süreci gerçekleştirenler ve destekleyenler, değişimleri medeniyet yolunda atılmış adımlar olarak görürken, değişimi gerçekleştirenler de ilericiler ve kahramanlar olarak lanse edilmeye başlanır. Diğer taraftan yaşanan bu kültürel değişime, kuşkuyla bakanlar ve eleştirenler ise, hem değişimi anlayamamakla suçlanırlar hem de gerici, yobaz, çağdışı, dar kafalı, bilim ve medeniyetten nasibini alamayan kesimler olarak damgalanırlar. Kısaca, Tanzimat dönemiyle hız kazanan Batı ile kültürel değişim süreci, aynı zamanda aydınlı- aydın, aydınlı- halk arasında bir kamplaşma ve kutuplaşmanın da yolunu açmıştır.

Mümtaz Turhan, Avrupalıya yaşayış ve şekil itibarıyla benzemeye başlayışı, Batı medeniyetinin üstünlüğünü hem tasdik hem de ona teslim olmaktan başka çarenin kalmadığı bir aczin ve teslimiyetin ifadesi olarak

görür<sup>40</sup>. Şerif Mardin, Tanzimat'la hızlanan ve Batı ile yaşanan bu uluslararası kültürel değişim sürecini, "aşırı batılılaşma" olarak adlandırır<sup>41</sup>. Tanzimat gençleri, Batı uygarlığını adeta Paris modası olarak algıladılar<sup>42</sup>. Bugünde Batı'yı ve Avrupa Birliğini nasıl algıladığımız, yaşadığımız bugünkü kültürel değişim sürecini anlama açısından önemli olsa gerek.

Toplumumuzun Osmanlı döneminde yaşadığı uluslararası kültürel değişim süreci, dönemin Osmanlı romanlarında da önemli bir sorun olarak işlenir. Romanlarda üzerinde durulan en önemli konulardan birisini toplumdaki üst sınıf erkeklerin Batılılaşması oluşturur. Rezaizade Ekrem'in Araba Sevdası'nın (1896) roman kahramanı Bihruz Bey örnek bir Batılılaşmış "züppe"dir<sup>43</sup>. Bihruz, kendi köklerinden kopan, kimliğini kaybeden, kendi kültür ve değerlerine trajik olarak ihanet eden ve kaçınılması gereken bir tip olarak sunulur. Bugünkü sosyolojik ifadeyle bu durum bir yabancılaşma olgusudur. Osmanlı İmparatorluğunun dağılma evresinde hüküm sürmeye başlayan bu yeni hayat tarzı geniş halk kesimlerince bir '*sünepelik*' olarak görülmeye başlar. Tanzimat süreciyle başlayan bu sünepelik sosyolojik açıdan aynı zamanda bir karşıt kültür hareketi olarak da adlandırılabilir. Bilindiği üzere karşıt kültür (*contre-culture*); hakim kültürün belli özelliklerini reddeden ve onunla çatışmaya giren sosyal grupları nitelendiren bir kavramdır (Hippiler). Karşıt kültür, içinde yaşanan kültüre ters düşen tutum ve davranışlar olup, esas kültüre bir tür isyan niteliği taşır<sup>44</sup>. Mehmet Akif Ersoy, Tanzimat süreciyle birlikte başlayan kültürel değişim sürecinde ortaya çıkan yozlaşmayı şu dizelerle ifade eder<sup>45</sup>.

Fransız'ın nesi var? Fuhşu, bir de ilhadı;  
Kapıştı bunları "yirminci asrın evladı!"  
Ya Alman'ın nesi var? Zevki okşayan birası;  
Unuttu ayran'ı matuhe döndü kahrolası!

Tanzimat'la birlikte batılı değerlerin yüzeysel taklidiyle başlayan bu durum, halk kesimlerince bir ahlaki çöküntü ve yozlaşma olarak görülür ve Batılılaşma ile bir tutulur. Dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğun da 19 ve 20 yüzyılın başlarında yeniliğe karşı hareketlerin hepsinde bu ideoloji görülür<sup>46</sup>.

<sup>40</sup> Mümtaz Turhan, Kültür Değişimleri, 1994, s. 151.

<sup>41</sup> Şerif Mardin, Türk Modernleşmesi, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994, s. 21,

<sup>42</sup> Şerif Mardin, Türk Modernleşmesi, 1994, s. 43.

<sup>43</sup> Şerif Mardin, Türk Modernleşmesi, 1994, s. 35.

<sup>44</sup> Mustafa E. Erkal, Sosyoloji, Der Yayınları, İstanbul, s. 194.

<sup>45</sup> Mehmet Akif Ersoy, Safahat, İnkilap Yayınevi, İstanbul, 2003, s. 252.

<sup>46</sup> Şerif Mardin, Türk Modernleşmesi, 1994, s. 69.

Bir kültürün özüne ait asli unsurlardan hiçbiri, yerine daha fazla tatmin edici bir vasıta getirilmeden terk edilemez<sup>47</sup>. Üstünkörü, iğreti ve hesapsız olarak alınan yabancı kültür öğeleri, kolayca hazmedilemeyen maddeler gibi, mevcut kültür sistemine uyamadığı için aksaklıklara ve sosyal düzenin bozulmasına yol açar. Bir başka ifadeyle, kültürel değişim sürecinde de bir toplumun sindirilebileceği ve sindiremeyeceği bir takım öğeler vardır. Bu unsurlar iyi bilinmeden ve teşhis edilmeden yapılan kültür değişimleri kendisinden beklenen sonuçları vermez.

## 2.2. Serbest Ya da Gönüllü Bir Kültürel Değişim Süreci Olarak Yurt Dışı İşçi Göçü Hareketi

Türk toplumunun geniş halk kesimlerinin Batı kültürü ile teması, ancak II. Dünya Savaşı sonrası Batı Avrupa sanayisinin yabancı işgücüne olan ihtiyacının artmasıyla başlayan iş göçüyle başlar. Avrupa ülkelerinin sunduğu iş imkânı ve görece yüksek gelir gibi 'çekici' faktörler ile işgücü veren ülkelerdeki fakirlik ve yoksulluk gibi 'itici' faktörler bir araya gelince, 1960'lı yıllarda itibaren ve 1980'lere kadar devam eden, sayıları milyonlara ulaşan Türk insanı Batı Avrupa yollarına düşer. Bu yolculuğa çıkanların tamamına yakını kır ve köy kökenlidir<sup>48</sup>. 1971 verilerine göre; işçilerin %73 köy ve küçük kasabalı, % 11 ise, şehir kökenlidir<sup>49</sup>. Eğitim düzeyine bakımından ise, ilkökul mezunu olanların oranın %73, sonradan okuma yazma öğrenenlerin %14 ve okuma yazma bilmeyenlerin oranının %7 olduğu tespit edilmiştir<sup>50</sup>.

Geniş halk kesimlerinin çeşitli amaçlarla Avrupa'ya gitmesi, aynı zamanda, bir dış göç olayıdır. Sosyolojik bağlamda iç ve dış göç, hem göç alan hem de göç veren toplumlarda şu veya bu şekilde bir kültürel değişim sürecini de beraberinde getirir.

Batı ülkelerine yönelik iş göçü, Türk toplumun kırsal kesimlerinin, sanayileşmiş Batı medeniyetiyle yüz yüze temas kurmasına imkan verir. İşçilerin, yıllık izinlerini geçirmek üzere Türkiye'ye gelişi-gidişleriyle beraber, ülkenin kırsal alanlarında, Batı ülkelerinin maddi ve manevi kültür öğeleri köy odalarının ve köy kahvelerinin de konusu olmaya başlar. "*Efendim, Almanya'da, Fransa'da, Hollanda'da bu işler şöyle yapılırmış. Ahmet, Almanya'dan izine gelmiş, öyle şeyler anlatıyor ki hayatımda hiç duymadım*"

<sup>47</sup> Münâz Turhan, Kültür Değişimleri, 1994, s. 106.

<sup>48</sup> Selahattin Özyurt, Hollanda Türkleri ve Hollanda Türk Akademisyenler Birliği Vakti, Sosyoloji Konferansları, Yirmialtınçı Kitap, İstanbul Üniv. İktisat Fak. Yayınları, İstanbul, 2000, s.260.

<sup>49</sup> Orhan Türkdoğan, İkinci Neslin Dramı: Avrupa'daki İşçilerimiz ve Çocukları, Orkun Yayınevi, İstanbul, 1984, s.66.

<sup>50</sup> Birol Yüksel, Yurt Dışında Çalışanların Sorunları, 2. Türkiye İktisat Kongresi III, 1981, s.173.

gibi sohbetler yapılmaya başlar. Bilindiği üzere, genelde geleneksel kırsal yapılarda yeniliklere çok sıcak bakılmaz. Kırsal kesimlerde yeniliğin, kötü ve saçma olarak kabul edildiği ve yenilik getirenlerin eleştirildiği bir kültürel yapı söz konusudur<sup>51</sup>. İşçiler, Batı'da gördükleri ve kazandıkları tecrübeler kadar, Batı'dan faydalı olarak görüp getirdikleri araç ve gereçlerle, kırsal kesimlerin Batı'nın maddi kültür ürünleriyle tanışmasını da sağlarlar.

Bütün bunlar, kırsal kesimdeki insanların kendi dışındaki dünyalarla olan etkileşimini hızlandırmış ve kırsal yapının toplumsal ve kültürel hayatında "yenilikçi" davranışların gelişmesine katkı sağlamıştır. Avrupa'ya giden bu geniş halk kesimlerinin Batı kültür ve değerleriyle yüz yüze teması sonucu kırsal yapıda meydana gelen bu değişim süreci, aslında gönüllü veya serbest kültürel değişim tarzı olarak adlandırılabilir. Bu bağlamda düşünüldüğünde, Batı'daki Türk işçilerinin, Türkiye'nin kırsal yapısındaki değişim ve dönüşüm sürecinde, adeta bir aydın rolü oynadığı söylenebilir. Özetle Batı'ya iş göçü olayı, teknolojik bağlamda ileri bir medeniyet ile geniş halk kesimlerinin yakından temas kurmasına imkân vermiş, işçilerimiz, Batı'da edindikleri yeni bilgi ve kültür değerleriyle, kırsal bölgelerin kültürel değişimine ivme kazandırmıştır. Bu durum, zoraki ve tepeden inme kültürel değişim ve modernleşmecilikten öte, gönüllü ve toplum eksenli bir modernleşme süreci olarak da görülebilir.

### 3. BİR SOSYAL ORGANİZASYON OLARAK AVRUPA BİRLİĞİ

Bir sosyal organizasyon, karşılıklı ve düzenli bir sosyal etkileşime dayalı bir yapılanmadır. Bu tür yapılanmaları; aile birlikleri, sivil toplum kuruluşları, ekonomik kooperasyonlar ve uluslararası konfederasyonlar gibi çeşitli biçimlerde görebiliriz. Ayrıca, her organizasyon, kendini oluşturan ünitelerle birleşerek ve kaynaşarak, daha güçlü bir bütün oluşturmayı amaçlar. Altı Batı Avrupa ülkesi, 1958 yılında Roma'da bir araya gelerek ve tarihe Roma Antlaşması olarak geçen bir sözleşmeyi imzalar. Amaç, İkinci Dünya Savaşı sonrası yıkılan Avrupa'nın yeniden imarı, ekonomik ve sosyal açıdan kalkınması ve bütünleşmesini gerçekleştirmektir. Avrupa Birliği, çeşitli Avrupa devletlerin bir araya gelmesiyle oluşturulmuş toplumlar üstü bir sosyal organizasyon ya da yapılanmadır.

<sup>51</sup> Robert Redfield, Peasant Society and Culture, The University of Chicago Press, 1956. s.21.

Bir sosyal organizasyonu tanıma ve bilmenin yolu, onun sınırlarını, yapısal dengesini ve kültürünü incelemekten geçer. Bunlar arasında özellikle de kültür, çok önemli bir yer tutar. Çünkü kültür ve kültürel idealler, ortak sosyal hayatın bir ürünü olarak, insan davranışlarına anlam ve yön verir. Örneğin; her toplumda 'katillik ve kahramanlık' gibi eylemler kültür tarafından anlamlandırılır.

Daha öncede değinildiği üzere, her organizasyon kendini oluşturan parçalarla ya da öğelerle birleşerek, daha güçlü bir bütün oluşturmak ister. Burada karşımıza *sosyal bütünleşme* kavramı ve teorileri çıkar. Sosyal bütünleşme ile ilgili çeşitli yaklaşımlar olmakla birlikte genel olarak sosyal bütünleşme *normatif* ve *fonksiyonel* olmak üzere iki kategoride ele alınır.

Normatif bütünleşme ortak değerleri baz alarak gerçekleştirilmeye çalışılan bir bütünleşme modelidir. Bu teoriye göre, bir organizasyonun bütünlüğünü ve devamını sağlayan en önemli unsur, o toplum yada topluluk tarafından paylaşılan benzer değerler ya da ortak kültürel mirastır<sup>52</sup>. Normatif bütünleşme bağlamında kurulan uluslar üstü organizasyona en güzel örnek belki de *Birleşmiş Milletler* (UN) teşkilatı gösterilebilir. BM'nin üzerine oturduğu temel değerler, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesinde vurgulanan ve belirtilen değerlerdir. Bu temel değerler manzumesi etrafında tüm toplumların (devletlerin) birleşebileceğine inanılmıştır. Amaç, toplumlar arası sorunları barış yoluyla çözümlenmek, savaşları ve yoksulluğu ortadan kaldırmaktır. Her ne kadar BM, normatif değerler üzerine inşa edilmiş uluslar üstü bir organizasyon olsa da, realite de güçlü devletlerin lehine, zayıf devletlerin de aleyhine işleyen bir mekanizmaya dönüşmüş haldedir.

Fonksiyonel bütünleşme anlayışı ise, ortak çıkarları baz alarak gerçekleştirilmeye çalışılan bir bütünleşme anlayışıdır. Bu, bir toplum ya da bir organizasyonun, üniteleri arasındaki uzmanlaşmanın doğurduğu karşılıklı bağımlılık ve bu bağımlılığın koordinasyonu yoluyla varlığını daha iyi sürdürebilir ve bütünleşebilir anlayışıdır. Bazı sosyal bilimciler *Avrupa Ekonomik Topluluğu*'nu (AET) öncelikle fonksiyonel model üzerine oturtulmuş uluslar üstü bir organizasyon olarak görürler. Organizasyonun kuruluş dönemindeki hedeflerine ve işleyiş mekanizmasına bakıldığında, fonksiyonel bir tarzda yapılandırıldığı söylenebilir. Çünkü organizasyon, öncelikli olarak üyeleri ya da üye olacak toplumlar arasında karşılıklı bir ekonomik ve çıkar ilişkileri yaratmayı hedeflemiş ve başlangıçta ortak kültürel değerler bir ön

<sup>52</sup> Marvin E. Olsen, *The Process of Social Organization*, Winston Pub. Comp, New York, 1968, s. 160.

koşul olarak öne sürülmemiştir. Ancak, bugün gelinen noktada AET, artık Avrupa Birliği'ne (EU) dönüşmüş ve AB fonksiyonel bütünleşme kadar, normatif bütünleşme yolunda da önemli girişimlerde bulunmakta ve bu doğrultuda hızla yeni bir sürece girmiş bulunmaktadır. Özetle, AET ülkelerinin, kendi aralarında ekonomik çıkar ilişkileri çerçevesinde fonksiyonel bütünleşmeyi gerçekleştirdikten sonra, özellikle 1980'lerden itibaren, siyasal ve kültürel bağlamda da ortak değerler ve semboller yaratarak normatif bir bütünleşme sürecine (AB olma sürecine) girdikleri gözlenmektedir.

Biz burada, AB'nin normatif bütünleşme sürecinde kendisini temellendirmeye çalıştığı kültürel değerlere ve sembolere, bu değer ve semboller üzerinde inşa edilmeye çalışılan Avrupalılık kimliğine kısaca bakmanın yararlı olacağını düşünmekteyiz. Çünkü bu sembol ve değerlerin, Türkiye'nin AB sürecinde yaşadığı ve yaşayacağı uluslararası kültürel değişim sürecini daha iyi anlama açısından, önemli ipuçları içerdiği kanaatindeyiz.

### **Avrupa Medeniyeti, Avrupa Kültürü ve Kimliği**

Sosyolojik bir kavram olarak medeniyet, teknik ve yöntemlerin bir ürünü olup, doğrudan doğruya bilimin alanı ve konusu olarak görülür. Bilim ve kültür tarihçileri genelde, yalın ve tek başına müstakil bir medeniyetten bahsedilemeyeceğini dile getirirler. Kültür ve medeniyetin tarih zeminindeki açılımları da aslında bu gerçeği doğrulamaktadır. Kültürler ve medeniyetler arasında karşılıklı ve çok yönlü bir etkileşim ve ilişkiden söz edilir. Buna göre, bugünkü medeniyet düzeyine, tarihsel süreçte çeşitli toplumlar (doğulu veya batılı) şu veya bu şekilde bir şeyler katmıştır<sup>53</sup>. Genel kanaat bu olmasına rağmen Batı, kendisini uygarlığın tek temsilcisi saymakta ve yeryüzündeki yayılmacılığını, çoğu kez medeniyetin yayılması olarak lanse etmektedir<sup>54</sup>.

Avrupalı düşünür ve siyasetçiler, genelde Avrupa'yı, kendine özgü bir medeniyet biçimi olarak tanımlamakta ve bu medeniyeti, Judaeo-Christian din geleneği, Greek Hellenistik hükümet fikri, felsefesi ve sanatı, Roma hukuku, Rönesans hümanizmi, aydınlanma çağıının ve bilimsel devrimin idealleri, sosyal demokrasi ve hukukun hâkimiyetinden meydana gelmiş bir bütün olarak görmektedirler. Oskar Halecki, Avrupa'yı Avrupa yapan Yunan-Roma mirası, Hristiyanlık ve Avrupa'yı belli bir dönem üstün kılan endüstri devrimiyle

<sup>53</sup> Edward Said, *Oryantalizm*. (Çev: S. Ayaz), Pınar Yayınları, İstanbul, 1991.

<sup>54</sup> Baykan Sezer, *Sosyolojinin Ana Başlıkları*, Kızılelma Yayıncılık, İstanbul, 2006, s.136.

özdeşleştirir<sup>55</sup>. J. N. Peterse, Batı medeniyetini kısaca şu şekilde formüle eder. Yunan-Roma Hıristiyanlığı, - Rönesans - ve Batı Demokrasisi<sup>56</sup>. Z. Brezeniski de, Avrupa'yı, Hristiyan geleneğinden kaynaklanan bir ortak uygarlık olarak tanımlar<sup>57</sup>.

Batı, medeniyet kadar, bir başka kavramla da kendini özdeşleştirmekte ve farklılaştırmaktadır. Bu kavram, 'çağdaşlaşma' kavramıdır. Batı, kendi geldiği ve yaşadığı değişim sürecini, çağdaşlaşma olarak tanımlamakta, bu süreçten geçmeyen toplumlara da adeta çağdışı olarak görmektedir. Hâlbuki çağdaşlaşma; bilimsel düşünebilme ve modern tekniği yaratabilme<sup>58</sup> olarak gelişmelere açık olmayı ifade eder. Bu pencereden bakıldığında, hiçbir toplumun kendisini bilimsel gelişmelere kapayacağı düşünülemez. Dolayısıyla birçok Batılı düşünür, önyargılı bir biçimde, medeniyet konusunda olduğu gibi, çağdaşlık konusunda da etnosentrik bir yaklaşım sergilemektedir.

Kendisini medeniyetin ve çağdaşlaşmanın öncüsü sayan Batı, başlangıçta üye ülkeler arasında ekonomik kalkınmayı gerçekleştirmek, halklarının refah düzeyini yükseltmek amacıyla fonksiyonel bir bütünleşme çerçevesinde oluşturduğu AET organizasyonunu, son dönemlerde Avrupa Birliğine (EU) doğru dönüştürmekte ve bu dönüşümü gerçekleştirirken ortak temel değerler çerçevesinde normatif bir bütünleşme metodunu devreye sokmaktadır. Bu doğrultuda Batı, Avrupa Birliğini gerçekleştirme adına kültür ve kimlik alanında da yeni bir inşa sürecine girmiş bulunmaktadır. Bu kültür ve kimlik nasıl oluşturulmakta ve inşa edilmektedir? Avrupa Birliğini oluşturan farklı milliyetler arasında "Avrupalılık" duygusu nasıl oluşturulabilir ya da oluşturulmaktadır? Bunların diğer toplumlarla ve bölgelerle bir ilişkisi var mıdır? Var ise, bu ilişki nasıl bir ilişkidir? Bu yeni kimlik ve kültürü oluşturma ve geliştirme doğrultusunda Avrupa ülkeleri ve AB parlamentosu ne tür planlar yapmakta ve projeler yürütmektedir? Ayrıca, bu tür plan ve projelerin uygulamadaki başarı şansı nedir?

Daha öncede değinildiği üzere kültür, bireyin iletişim kurmasına, belirli davranışları ve olayları yorumlamasına ve değerlendirmesine imkân veren bir değerler, fikirler ve semboller dizisidir. Böyle olunca, Avrupa Topluluğu Komisyonu, Avrupa'nın üzerine oturduğu ortak kültürel miras çerçevesinde bir

<sup>55</sup> Aslı Çırakman, "Avrupa Fikrinden Avrupa Merkezçiliğine", Doğu-Batı Dergisi, Yıl 4, Sayı 14, Ankara, 2001, s.29.

<sup>56</sup> J. N. Peterse, Fictions of Europe, Race and Class, Vol. 32, No: 3, s. 3- 10.

<sup>57</sup> Zbigniew Brezeniski, Büyük Santraç Tahtası, Sabah Yayınları, İstanbul, 1998, s. 75.

<sup>58</sup> Gorge J. Bryjak and Michael P.Soroka, Sociology: Cultural Diversity in a Changing World, 1994, s.5.

“Avrupa Kimliği” ve “Avrupalılık Bilinci” oluşturma yönünde bir takım girişimlerde bulunmaktadır. Bu doğrultuda, milli devlet ve toplumu aşan yeni bir semboller dizisi yaratma çabası içerisine girilmiştir. 1980’lerden itibaren Avrupa Topluluğu, “12 Yıldızlı Avrupa Bayrağı”, Beethoven’ın 9. senfonisinden uyarlanan bir “Avrupa Marşı”, AB’nin doğum günü olarak kabul edilen 9 Mayıs’ı “Avrupa Günü” ve üye ülkeler üstü bir “Avrupa Anayasası” oluşturma gibi yeni bir takım semboller üretmiş ve devreye sokmuştur.

Topluluk üyesi ülkelerin vatandaşlarına, Avrupalılıklarını hatırlatmak adına, “Standartlaştırılmış Avrupa Sürücü Belgesi” ve “Avrupa Pasaportu” icat edilmiş ve hava meydanlarında “Avrupa Topluluğu Üyeleri” ve “Diğerleri” gibi giriş ve çıkış kapıları konulmuştur. Avrupa Topluluğu, üye ülkelerin vatandaşlarını çeşitli posterler, el ilanları ve kitapçıklar yoluyla, Avrupalılar olarak kendi haklarının neler olduğu konusunda aydınlatmaya çalışmaktadır. Avrupa Topluluğu’nun merkezi olan Brüksel’de “Avrupa Topluluğu Marketleri” kurularak Avrupa ülkelerinde üretilen ürünler, Avrupalıların hizmetine sunulmuştur. Avrupalılık bilincini geliştirmek için Brüksel’deki Avrupa Topluluğu marketlerinde “I love Europe” (Avrupayı Seviyorum) T-shirt’leri satılmakta ve birçok alanda “Europe, my country” (Benim ülkem Avrupa) gibi sloganlar yer almaktadır. Avrupa kültürünü zengin ve canlı tutmak amacıyla Avrupa kültür şehirleri icat olunmuş, spor alanında Avrupa Olimpiyatları organize edilmeye başlanmıştır.

Bütün bunlar, bir yandan daha önce Batı’da milli devletin oluşum sürecinde yaratılan kutsalları eritme, diğer yandan da birleşik bir Avrupa’nın temellerinin atılmasında kullanılan yeni kutsallar icat etme çabalarından başka bir şey değildir. Bu tür sembolik girişimler, öncelikle Avrupa Kültürel çevresi oluşturmak, topluluk üyesi insanlar arasında “ortak kültürel miras” kamçulamak ve Avrupa’da sosyal bütünleşmeyi gerçekleştirmeye yöneliktir<sup>59</sup>. Yaratılmaya çalışılan bu yeni kimliğin ölçümünü de yine Avrupa Birliği üstlenmiştir. Bu kimliğin hem ne kadar geliştiğini görmek hem de önündeki engelleri keşfetmek amacıyla AB Komisyonu, 1992’den beri sık sık üye ülkelerde milli kimliklerin yanında Avrupalılık Kimliğinin nasıl hissedildiğine yönelik araştırmalar yaptırmaktadır<sup>60</sup>.

<sup>59</sup> Cris Shore and Annabel Black, *The European Communities and The Construction of Europe*, *Anthropology Today*, Vol. 8. No: 3, June 1992, s. 10- 11.

<sup>60</sup> Commission of the EC, *Eurobarometer: Public Opinion in the European Community*, Office of Official Publications, Brussels, 1992.

Bu tür girişimler, birer hayal ve icat edilmiş “kollektif kimlik” yaratma çabasından başka bir şey değildir. Burada hemen şunu belirtelim ki, kimliğin anlamı hem zaman ve zemine bağlı olarak hem de kontektst ve tanımlanan aktörün pozisyonuna bağlı olarak değişebilir. Bu bize, sosyal kimliklerin statik olmaktan çok dinamik ve yoruma açık olduğunu, böylece kimliklerin sürekli olarak inşa edilebileceğini ve bir bakıma kimliğin diyalektik bir özellik arz ettiğine işaret eder. Ancak bu kimlik temsil edilirken ya da yaratılırken bunun sınırlarına, yani hem “kapsam alanı”na hem de “kapsam dışı” ayrımlarına bakmak gerekir. Çünkü kimlik kavramı dualistik bir karakter arz eder. “Bizi” tanımlamak için ona karşılık gelecek bir “Onlar” olması gerekir. Çünkü insanlar kendi kimliklerini, öncelikle “kendilerinin kim olmadıklarını” ilan ederek tanımlar.

Sosyal psikoloji açısından bir sosyal gruba dahil olmanın psikolojik bağlamda insanlarda iki tür tutuma yol açacağından söz edilir. Bunlardan birincisi, grup içine (in groups) doğru olan tutumlardır. Bu tutumlar grup üyeleri arasında bağlılık ve sempatiyi oluşturur ve ‘Biz’ veya ‘Bizler’ olarak grubun kapsam alanını belirler. İkincisi ise, grup dışına (out-groups) doğru olan tutumlardır. Bunlar ise, diğer gruplara karşı farklılık ve antipatiyi doğurur ve grubun sınırlarını, yani ‘Onlar’ı belirler.

Burada, sosyal kimliklerin karşıtlık ilkesine bağlı olarak sürekli bir biçimde yeniden oluşturulduğu düşünüldüğünde, Avrupa’nın etkin karşıtı kimlik bağlamında “Onlar” kim olacak veya olmaktadır? Türkiye, AB’nin inşa etmeye çalıştığı kimliğin “Biz” in de mi yoksa “Onlar”ın da mı? Bernard Lewis’e göre bu konuda tarihten yararlanılabilir ve tarih bu konuda önemli ipuçları içermektedir. “Klasik kavramlarda Asya’nın Barbarları ile Afrika’nın köleliği Avrupalılığın karşıtlığı idi. Orta çağda Avrupa Hıristiyanlık ve kutsal Roma İmparatorluğu ile anılırken, karşıtlığı İslam idi<sup>61</sup>.

İkinci dünya savaşı sonrası ve soğuk savaş dönemi komünizm ve Sovyetler Birliği, Avrupalılığın karşıtı idi. Soğuk savaş sonrası dönemde ise durum farklı bir yapıya büründü. Avrupa Topluluğu Komiserliğinin genel kanısına göre Japonya ve ABD, ancak ve ancak, Avrupa’nın ana ekonomik rakipleri olarak görülebilir. Ancak Hall’a göre, kültürel ve siyasal olarak İslam daha açık ve tam bir Avrupalılığın karşıtlığını oluşturmaktadır. Özellikle Salman Rüştü olayı, Körfez Savaşı ve fundamentalizm, Avrupa’nın en yeni

<sup>61</sup> Bernard Lewis, *The Muslim Discovery of Europe*, London, 1982.

karşıtlığı “Onları”dır<sup>62</sup>. Bütün bunlara, yaşanan 11 Eylül olaylarını ve El Kaide’yi de dâhil ettiğimizde, ortaya nasıl bir resim çıkmaktadır. Böyle bir resmin içerisinde biz neredeyiz? Ya da nasıl resmedilmekteyiz. Avrupa’da Hollanda ve Danimarka merkezli İslam peygamberi Hz. Muhammed’e yönelik provokatif yayınların ve karikatürlerin amacı nedir? 2008’in başından beri Almanya ve Avusturya başta olmak üzere çeşitli Avrupa ülkelerinde çoğunlukla Türklerin oturduğu binaların kundaklanmaya başlanması ne anlama gelmektedir?

#### 4. ULUSLAR ARASI KÜLTÜREL DEĞİŞİM SÜRECİNDE AKTÖRLERİN KONUMU

Bu kısımda konuya “değişen ya da değişmesi istenilen taraf neden hep Batı dışı toplumlar ya da biz oluyoruz? Batı neden değişmiyor? Sorusunu sorarak başlamakta yarar var diye düşünüyoruz. Bu sorunun cevabını iki boyutlu olarak aralamak, konunun anlaşılması bakımından önemlidir. Öncelikle konuya Batı cephesinden bakmakta yarar var.

Batılı düşünürlerin birçoğu, sosyo-kültürel değişmeyi, belirli aşamalar içinde oluşan, doğrusal bir yönde devam eden ve ilerleyen bir süreç olarak görür. Özellikle de Batı’nın geldiği ve yaşadığı süreç, bütün insanlık için, bir değişme modeli olarak sunulur. Batılı ilerlemeci düşünürler, insan ruhunun birlik ve benzerliği ilkesinden hareketle, çeşitli insan toplumlarının aynı şartlar altında, aynı şeyleri yapıp, aynı gelişme seyrine ulaşacağı görüşündedirler. Bu bağlamda her toplum, mutlaka aynı safhalardan geçer. Dolayısıyla Batı’nın yaşadığı sosyal değişme, ilerleme ile eş anlamlı olarak görülmekte ve tüm insanlık için örnek model olarak Batı gösterilmektedir. A. Comte, E. Durkheim, H. Spencer, F. Tonnies, M. Weber ve K. Marx gibi düşünürlerin görüşleri bu çerçevede görülebilir. Batı sosyolojisinin, Batı dışındaki toplumları, ‘vahşi’ ‘ilkel’ ve ‘azgelişmiş’ kavramlarıyla açıklamaya çalışması böyle bir bakış açısının yansımasından başka bir şey değildir<sup>63</sup>.

19. Asrın Fransız düşünürü, A. Comte’un insanlık tarihinin gelişme ve değişmesini açıklamak üzere ortaya attığı üç hal kanunu, Batı’nın geldiği ve yaşadığı sürece göre ortaya atılmış bir gelişme teorisidir. Comte, Reşit Paşa’ya yazdığı 4 Şubat 1853 tarihli mektubunda ‘Pozitif Sistemi’ kabul ve tasdik

<sup>62</sup> S. Hall, “Europe’s Other Self”, *Marxism Today*, August, 1991, s. 18-19.

<sup>63</sup> Baykan Sezer, *Sosyolojinin Ana Başlıkları*, Kızılirma Yayıncılık, İstanbul, 2006, s. 134-135.

edeceğinize inancım tamdır' diyerek bize pozitivist yönde bir değişmeyi tavsiye etmiştir<sup>64</sup>.

20. Asrın düşünürü İngiliz Tarihçisi Arnold Toynbee'nin kültürleri gelişmiş ve gelişmemiş olarak ikili bir sınıflaması da Batı'yı üstün tutan bir bakış açısını yansıtır. Toynbee'ye göre, 1683'de Osmanlıların II. Viyana kuşatmasının başarısızlıkla sonuçlanması, Batılı olmayan bir toplumun Batı uygarlığına son saldırısıdır; o tarihten II. Dünya Savaşının sonuna kadar Batı'nın kazandığı güç o kadar büyüktür ki tek başına, ya da grup olarak hiçbir rakip onu tehdit edecek kuvveti bulamamıştır<sup>65</sup>.

21. Asrın düşünürü, ABD'li Francis Fukuyama'da "Tarihin Sonu" adlı teorisinde insanlık âleminin geleceği en son nokta olarak Batı uygarlığı gösterir. Tarihin Sonu adlı teori, Batı'yı üstün gören bir anlayışın günümüzdeki en son halkalarını oluşturur.

Özetle bu tür teoriler, Batılıların kendi dışındaki toplum ve kültürleri, bir kültürel taassup (etnosentirizm) içerisinde ele aldıklarını yansıtır. Kültür taassubu ya da etnosentirizm; kişilerin kendi grup kültürünü ve ahlaki yargılarını temel alarak, diğer kültürleri buna göre ölçüp değerlendirmesidir<sup>66</sup>.

Batılılar, Batı dışı toplumları, insanlığa sunacağı veya vereceği hiçbir şeyi olmayan, bir 'Hint Fakiri' veya bir 'Hilkat Garabesi' gibi görmektedirler. Bu doğrultuda, Batı dışı toplumlarla ilgili, sürekli olarak çeşitli stereo tipler, yani klişeler yapılmaktadır. Etimolojik açıdan stereotip, stereos (katı) ve typos (nitelik, tip) kelimelerinin bileşiminden oluşan ve bir kavram olarak ilk defa Walter Lippmann tarafından kafalardaki imajlara işaret etmek üzere kullanılmıştır. Kavram, bir birey, grup veya topluluk hakkında sahip olunan temellendirilmemiş kanaati ifade eder<sup>67</sup>. Daha açık bir ifadeyle stereo tip; gerçekte var olmamasına karşın, bir insan grubuna yüklenen belirli niteliklerdir. Bunlar, gerçeğin bir resmi değil, adeta onun bir karikatürüdür. "Ulusal Karakter" tiplerini çok yaygın bir klişeleme olup ırkçılıkla da ilişkili bir durumdur<sup>68</sup>.

<sup>64</sup> İhsan Sezal, *Sosyolojiye Giriş*, Martı Yayınları, Ankara, 2003, s. 17.

<sup>65</sup> Arnold Toynbee, *Tarih Bilinci*, Bateş Yayınları, İstanbul, 1978, s. 425.

<sup>66</sup> George J. Bryjak and Michael P. Soroka, *Sociology: Cultural Diversity in a Changing World*, 1994, s. 56.

<sup>67</sup> Walter Lippmann, *Public Opinion*, Free Press, New York, 1965, pp. 19, 59-60.

<sup>68</sup> Michael Mann, *Encyclopedia of Sociology*, Macmillan, London, 1983, s. 378.

Burada kısaca Batı ülkelerinin önde gelen düşünür, devlet adamı ve siyasetçilerinin, Türklerle ilgili olarak yaptıkları bazı stereo tiplere ve değerlendirmelere kısaca bakmakta yarar var<sup>69</sup>.

*“Yeryüzünden silmek istediğim iki millet vardır. Bunlar; İspanyollar ve Türklerdir.”* ABD Başkanı Truman

*“Bugün Türklerin ayakları altında ezilip inleyen Hıristiyanlar vakti gelince onları yargılayıp cezalandıracaktır. Türk Ordusu Şeytan'ın Ordusudur”.* Martin Luther

*“İnsanlar arasında Türkler, anlayış bakımından sonuncudur. İnançtan ötesini kavrayamazlar ve anlamaya da çalışmazlar”* L.Cahun

*“Bir Türk bir Hıristiyana karşı gerçek bir dostluğa yetenekli değildir”* Paul Rycout

*“Türkler, Hıristiyanlığın, sanat ve bilimin doğal, ezeli ve yeminli düşmanıdır. Bu nedenle onları Avrupa'dan kovmak gerektir. Ancak önce taksim konusunda anlaşılmalıdır.”* Jean Louis Carra

*“Oradan Türkler geçti: Her şey harabe ve matem”.* Victor Hugo

*“Avrupa' da, Asya' da ve hatta Afrika' da herhangi bir ülkeye yerleşen Türk hakimiyetini her zaman, o ülkenin refahının azalması ve kültür seviyesinin alçalması izlemiştir. Bunun aksini gösteren tek bir örnek yoktur. Türk galip geldiği her yeri harabeye çevirmiştir”* Georges Clemanceau

*“Türkler Avrupa'dan atılmalıdır. Amerikalı senatör Lodge'un dediği gibi İstanbul Türkler'den tamamen alınmalı, bir veba tohumu olan, harplerin yaratıcısı, komşuları için bir küfür olan Türkler Avrupa' dan silinmelidir.”* Lord Curzon

*“Ermenilere yapılacak yardım, 1453'te Müslümanlar tarafından alındıktan sonra bile bir Hıristiyan şehri olarak kalan İstanbul'un Türklerden temizlenmesi için yardımcı olacaktır.”* Lord Byrce

*“Fanatik ve cahil insanlar. Barbar millet. Türkler her zaman Türk kalacaklardır ve Avrupalılaşamayacaklardır. Parlamentoları var diye Türkler'e zaaf göstermeyelim. Ne tip insan olduklarını unutmayalım.”* Lord Salisbury

<sup>69</sup> Mahmut Tezcan, Türklerle İlgili Stereotipler ve Türk Değerleri Üzerine Bir Deneme, Ankara Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Yayınları, Ankara, 1974, s.44.

*"Geleceğin Avrupa'sında Türkler asla yer alamayacaklardır."* Lord Owen

*"Türkiye'ye gerçek söylenmiyor. Türkiye'nin adaylığını kabul edelim diyenlerin gerçek eğilimi, Türkiye'nin AB'ne asla üye olamayacağı yönündedir. Avrupalı yöneticilerin büyük bir kısmı Türkiye'nin bu projede yeri olmadığını biliyorlar ve biraraya geldiklerinde bunu dile getiriyorlar."* Valerie Giscard d'Estaing

*"Avrupa'nın geleceğinde ne olursa olsun Türkiye'nin yeri yoktur. Aydınlanma Türkiye'ye ulaşmadı, ulaşmayacaktır."* Helmuth Schmidt

Bu ifadeler, öncelikle geçmişten günümüze Batı ülkelerinde açık bir biçimde bir Türk fobisi olduğuna işaret eder. Ayrıca bu ifadeler, Batılıların bizleri sosyolojik bir matriks olarak gerçekte nasıl algıladıklarını, bizler için, nasıl ve neler düşündüklerinin yüksek sesle söylenmiş ifadeleri olarak görülebilir. Çünkü bu tür sözler ve değerlendirmeler, "laf olsun torba dolsun" bağlamında söylenmiş sözler ve değerlendirmeler olarak görülemez. Bu stereotipler, Batı'nın aslında bizimle ilgili gerçek düşüncelerini, yani sosyolojik bir matriksi yansıtmaktadır. Bizimle ilgili bu nitelendirmeler, Batılıların bizi, barbar, kan dökücü, zalim, fanatik, kültürel değerlerimizi de, ilkel, yersiz ve yetersiz olarak gördüklerine açıkça işaret etmektedir. Yine bu ifadelerde, bizim hiçbir zaman Batı'yı anlayamayacağımız açıkça ifade edilmektedir. Dolayısıyla, konumuzun başında sorduğumuz, neden değişen veya değişmesi gereken taraf hep biz oluyoruz, Batı olmuyor sorusunun yanıtı, bu algılamaların içerisinde olsa gerek.

Ayrıca, bütün bunlar bizde, Batı ile yaşadığımız uluslararası kültürel değişim sürecinde, Batı'nın sahne arkasında bir kültürleştirme ve kültür emperyalizmi süreçlerini planlandığı yönünde bir şüphe oluşumuna yol açmaktadır. Batı'nın bizi olduğumuz gibi kabul etmemesi, sürekli olarak kültürel alanda, değişim taleplerinde bulunması toplumumuzda her zaman iyi niyetle söylenmiş sözler ve talepler olarak görülmemektedir. Bilindiği üzere, kültürleştirme (acculturation); egemen bir kültür ya da gücün zorlatmaları sonucu bir kültürde meydana gelen değişme halidir. Misyonerlerin, Afrikalıları kendi inançlarını benimsetmeleri bir kültürleştirme olayı olarak görülür. Kültür emperyalizmi ise; kültür yoluyla bir toplumun kontrol edilmesi ve sömürülmesi olayıdır. Emperyalist hedefleri olan ülkeler, maliyeti yüksek fiili bir savaş yerine, o toplumu, kültürel savaş yoluyla kontrol altına alarak sömürgeleştirmek isterler. Bunun için ise, o toplumun üyelerinin beyin ve kalplerine yönelirler.

Hedef, bir toplumu içten çökertme ve fethetmedir. Toplumda, kendi isteklerini kolaylıkla kabul ettirebilecekleri bir yapı oluşturarak, o ülkenin kaynakları kolayca sömürülmek istenir. Amaçlarına ulaşmak için;

1- Sömürülmek istenen toplumlar arasında fikir ve inanç ayrılıkları yaygınlaştırılır. Yanlış fikirler ve haberler üretilerek, o toplumdaki birlik ve düzen bozulmaya çalışılır.

2- Toplumun geri kalmışlık nedenleri abartılır. Bu geri kalmışlığın nedenleri o toplumun sahip olduğu değerlerden kaynaklandığı yolunda fikirler üretilir. Böylece, o toplumdaki inançların sağlığı bozularak, yerine şüphe ve kararsızlık oluşturulur.

3- O toplumun sahip olduğu değerler suçun kaynağı olarak gösterilir. O toplumun medeniyeti, kan ve şiddet olarak lanse edilir. Böylece, emperyalist değerler o topluma kurtarıcı olarak lanse edilir ve sunulur.

4- Her şeyi hoş görmek bağlamında bir politika izlettirilir<sup>70</sup>. Bu hoşgörü anlayışı, gücünün zayıfı değil, aksine, zayıfın güçlüyü hoş görmesi temeli üzerine oturtulmuştur. Son dönemlerde Batı ülkelerinin bazılarında İslam peygamberi Hz. Muhammed'e yönelik aşağılayıcı tavırların bile, Müslüman toplumlarca hoş görülmesi istenilmektedir.

## 5. SEMBOLİK AÇIDAN TÜRKİYE'DE YAŞANAN ULUSLARARASI KÜLTÜREL DEĞİŞİM SÜRECİ

Avrupa ve AB bağlamında Türkiye'nin yaşadığı kültürel değişim sürecinin sonuçlarını daha iyi anlama açısından, öncelikle Avrupa Birliğinin temellerinin atıldığı antlaşma ve kararların içeriklerine tarihsel açıdan kısaca bakmak gerekir.

Altı Batı Avrupa ülkesinin, 1958 yılında imzaladığı Roma Antlaşmasıyla oluşturulan birliğe, Türkiye'de katılmak için 1960'lı yılların başında müracaat etmiştir. Türkiye, Ankara Anlaşması (12 Eylül 1963) ile Avrupa Ekonomik Topluluğu ile ortaklık anlaşmasını imzalar<sup>71</sup>. Ankara Anlaşması; Esas Anlaşma, Geçici Protokol, Mali Protokol gibi konuları içine alan geniş kapsamlı bir anlaşmadır.

<sup>70</sup> Abdussabur Merzuk, Kültür Emperyalizmi: Hedef ve Metotları, Hilal Yayınları, (Tercüme: Abdüsselam Arı), Hilal Yayınları, Ankara, 1980, s.119-121.

<sup>71</sup> Rıdvan Karluk, AB ve Türkiye, İMKB Yayınları, İstanbul, 1996, s. 392.

Bu anlaşmanın esas amaç ve ilkesi, “Türkiye ekonomisinin hızla kalkınmasını ve Türk halkının istihdam seviyesinin ve yaşama şartlarının yükseltilmesini sağlama gereğini tümü ile göz önünde bulundurarak, taraflar arasındaki ticari, ekonomik ilişkileri aralıksız ve dengeli olarak güçlendirmeyi teşvik etmektir (Madde 2/1)”. Bu doğrultuda, Türk ekonomisinin kalkınmasına yardımcı olmak üzere, topluluğun belli bir sürede, Türkiye’ye ekonomik yardımda bulunacağını altı çizilir. 1 Aralık 1964 tarihinden itibaren yürürlüğe giren bu anlaşma ile Türkiye’nin Topluluğa tam üye sıfatıyla katılabilmesi yolu açık tutulur.

İktisaden, Türk insanı için adeta bir umut dünyasını simgeleyen AB, mali protokoller çerçevesinde Türkiye’ye 1964–1986 yılları arasında 1.427 milyon Euro kredi açar, ancak bunun 827 milyon Euro’sunun kullanılmasına izin verir. Bu rakamlar, AB’nin fonksiyonel bütünleşme evresinde, Türkiye’ye vermesi gereken ekonomik ve mali desteği vermediğini açık bir biçimde ortaya koymaktadır. Halbuki AB, kendi bünyesi tam üye olarak kabul ettiği diğer ekonomisi gelişmekte olan ülkelere, üyelik sürecinde gerekenden daha fazla kredi ve yardımda bulunmuştur. Üstelik ekonomik açıdan birçok mahzurlarının olduğu düşünülen ve AB’ye girmeden önce, Gümrük Birliği’ne 10 Ocak 1996 tarihinde dâhil edilen tek ülke de Türkiye olmuştur. Bu anlaşma, aslında AB ülkeleri mallarından gümrük vergisinin kaldırılması veya muaf tutulması olayıdır. Bu bize açıkça şunu göstermektedir ki Türkiye, Avrupa Birliğinin fonksiyonel bütünleşme döneminde beklediği ekonomik desteği görmemiş ve alamamıştır. Burada, acaba AB, Türkiye’nin AB yolunda kırk yıllık süreçte vermediği ekonomik desteği, bundan sonra verecek mi? Sorusu önem kazanıyor. Kırk yıllık kani, olacak mı yani?

Burada iktisadi meselenin ötesinde, AB’nin normatif bütünleşme sürecinde, Türkiye’nin kültürel değerleri ile Türk kimliğinin bu süreçte nasıl bir şekil alacağı, bu kimliğin, inşa edilen Avrupa Kimliği ile ilişkileri ve bu ilişkilerin nasıl bir şekil alabileceği daha fazla önem arz etmektedir. Şüphesiz Türkiye, Batı kültür ve değerleriyle yeni tanışan ve karşılaşan bir ülke değildir. Türk toplumu, hem Tanzimat’tan Meşrutiyete kadar olan süreçte hem de Cumhuriyet’in kuruluş yıllarından beri şu veya bu şekilde Batı ve Batılı değerlerle yakından ilişkili olmuştur. Bütün bunlara rağmen Türkiye, Batı ülkelerine nazaran sembolik açıdan kutsalları hem farklı hem de çok olan bir ülkedir. Bizim kültürümüzde Vatan, Devlet, Millet, Bayrak, İstiklal Marşı, Töre, Namus ve Din gibi birçok kutsal değerler ve idealler vardır. Bu kadar çok kutsalı olan bir toplum, Avrupa Birliğine girmeden önce veya girdiğinde,

kutsallarımız ne olacak ve nasıl şekillenecek sorusunu sormak ve bu sorunun cevabını da aralamak durumundadır. Bundan yaklaşık on beş yıl önce AT milletvekillerinin devrin Başbakan yardımcısı Erdal İnönü'ye bayrağını değiştirin teklifi göz önünde bulundurulursa, "Ne mutlu Türküm Diyene" ve "Bir Türk Dünyaya Bedeldir" sloganlarını Avrupalılık ile kolaylıkla bağdaştırabilecek miyiz? Avrupa hukukunun zorunlu hale getirmekte olduğu "kültürel çoğulculuk" kavramı ile bizim hukukumuzda "homojenlik" çağrıştıran "millet" kavramı nasıl ve ne şekilde bağdaştırılacak? Türkiye'de bu tür sorular üzerinde çok fazla durulmamıştır. Hâlbuki AB'nin mevcut yapısının aksine, özellikle siyasal ve kültürel açıdan zor ve karmaşık bir yapıya sahip olan ülkemizin, diğer ülkelere nazaran sembolik açıdan daha fazla sorunla karşılaşacağı aşîkârdır.

Burada, Avrupalı olmak ya da Avrupa'ya girmek adına daha ne kadar ve ne zamana kadar değişeceğiz? Sorusunu da sormak zorundayız. Bir Afrikalı düşünür olan Jomo Kenyatto, "Misyonerler geldiğinde bizim toprağımız, onların ise İncil'i vardı. Bize, gözleriniz kapalı dua etmelisiniz, dediler. Gözlerimizi açtığımızda ise, onların toprakları bizim ise İncil'imiz vardı" diyor. J. Kenyatto'nun altını çizdiği husus ne anlama geliyor ve kime mesaj veriyor? Diğer bir deyişle, bizler Afrikalıların durumuna, yani Avrupalılar Türkiye'nin topraklarına ve gelirlerine sahip, bizlerinde onların İncil'i veya kültürü ile avunan bir toplum ya da topluluk haline gelme ihtimali yok mu? Birileri, efendim Türkiye'de bir takım sorunlar var ve bu sorunlar AB'siz çözülemiyor, AB sorunlarımızın çözümünde bir katalizör görevi görmektedir diye düşünebilir. Böyle bir durumda ise, AB'nin sorunlara çözümünün pozitif ve ilişkilerde dostça bir yaklaşım sergilediğinden nasıl emin olacağız sorusu sorulabilir? Mevcut hiçbir AB ülkesinin, AB'ye girişinden önce istenilmeyen ve göz önünde bulundurulmayan kriterlerin, Türkiye'den talep edilmesi nasıl izah edilebilir? Avrupa'nın bizi AB'ye almadan önce istediği değişiklik taleplerinin, Türkiye'yi milli menfaatlerinden taviz vermeye zorladığı yönünde bir kanaate sevk etmektedir. AB'ye girişimizin kesin olmadığı bir süreçte, milli değerlerimiz ve sembollerimizden kopmanın, onları değiştirmenin ve iğdiş etmenin toplum yapımızda ne tür sorunlara yol açabileceği veya açtığında bu tür sorunları nasıl ve neyle çözeceğimiz konusunda alternatif çözüm yolları oluşturabildik mi?

Avrupa'nın bizi kabul etme, hazmetme ve içine sindirmesi yanında, bizlerin AB'yi içimize sindirme konusunda problemimiz yok mu veya olmayacak mı? Sürekli olarak hem Amerika Birleşik Devletleri'nde hem de bazı

Avrupa ülkelerinin meclislerinde ısıtılan ve kabul edilen 'Ermeni Soykırım' yasaları, Türk halkının AB'ye olan tutumunda olumsuz bir değişmeye yol açmayacak mı? Bu yasa tasarısının kabulü, kültür bağlamında Türklerin "katil" olarak tanımlanması demek değil midir? Avrupalı, katil olarak tanımladığı bir milleti, Avrupa'nın bir parçası, bir "kardeş" ve kendi içlerinden birisi olarak görebilecek mi? Bunun tersi de doğrudur. Türk milleti, kendini katil olarak tanımlayan Avrupalıyı, "onları" gerçek bir dost olarak algılayabilecek mi?

Türkiye'nin Avrupa Birliğine girme doğrultusunda yaşadığı kültürel değişim süreci ve buna bağlı olarak karşılaştığı veya karşılaşıacağı sorunlar, basit bir "ayran, kokoreç veya işkembe sorunu" olarak görülemez. Batı ve AB, bizim yöresel farklılıklarımızı, siyasal farklılıklara dönüştürmek istemekte ve küreselleşmenin araçlarını da kullanarak, bölgemizde mikro milliyetçilikleri körüklemektedir. Bu sebeptendir ki zaman zaman Batı'nın ülkedeki hâkim kültürü veya tüm kültürü zayıflatmaya çalıştığı yönünde endişeler artmaktadır. Hâkim veya tüm kültür, bir toplumda yaygın olan ve toplumdaki bütün davranış düzlemlerinde var olan kültürdür<sup>72</sup>. Burada, AB doğrultusunda yapılan ve bizden istenilen kültürel değişimler, Avrupalıların bizlere daha önce hasta adam muamelesi görme geleneğinin ve reçete yazma hastalığının yeniden nüksetmesi olarak görülemez mi? Dün olduğu gibi, bugün de Avrupa bize hasta adam muamelesi yapıyor olamaz mı? Biz kendi sorunlarımıza, kendimiz reçete yazmaktan aciz miyiz?

## DEĞERLENDİRME

Her toplumun kültürü şu veya bu şekilde bir takım değişmelere uğrar. Toplumlar, kendi durumlarını daha da iyileştirmek için, mevcut kültürün şurasında veya burasında değişiklik yapabilirler. Toplumda her kuşak kendi hayat tecrübesiyle, eskilerden işe yaramayan bazı şeyleri atar, kendince kıymetli buldukları bazı şeyleri de var olan kültüre ilave eder. Dolayısıyla dünyada, en ilkel kabileler de dâhil, kültürü değişmeyen hiçbir toplumdan bahsedilemez. Ancak burada önemli olan husus, değişimin bilinçli bir şekilde toplumun ihtiyaçlarına göre ve mevcut kültürün özünü bozmadan gerçekleşmesidir.

Türk toplumu olarak Tanzimat'tan beri Batı ile uluslararası bir kültürel değişim süreci içerisinde bulunmaktayız. Bu değişimi tetikleyen ve hızlandıran faktörlerin başında, Batı karşısında kendimizi yetersiz, güçsüz, geri kalmış ve

<sup>72</sup> George J. Bryjak and Michael P. Soroka, *Sociology: Cultural Diversity in a Changing World*, 1994, s. 59.

az gelişmiş olarak görmemiz gelir. Bunları izale etme veya ortadan kaldırma adına Batı endeksli bir kültürel değişim sürecine girilmiştir. Buna paralel olarak 18. Yüzyıldan itibaren Batı'ya gönderdiğimiz gerek devlet adamlarına gerekse öğrencilere yeni bir misyon daha yüklenilmiştir. Bu misyonun ana gayesi, Batılı ülke ve toplumların gücünün kaynağını öğrenmek ve bu kaynaklardan kendimizin de azami derecede faydalanmasını sağlamaktır. Ama gidenlerin birçoğu beraberinde bu gücün kaynaklarını keşfetmekten öte değerleriyle donanıp dönmeye başlar. Yaşanan bu kültürel değişim süreci, esasta kendisinden beklenen sonuçları doğurmaz. Hatta tam tersine Tanzimat'la beraber Batı ile girilen bu uluslararası kültürel değişim süreci, 'amacından sapmış bir kültürel değişim' süreci olarak sonuçlanmıştır.

Cumhuriyet dönemiyle birlikte Batı ile girilen uluslararası kültürel değişim süreci yeni bir boyut kazanmıştır. Bu sürecin, milli kültür temelinde ve onunla uyumlu bir çerçevede yönlendirilmesine azami dikkat edilmiştir. Ancak bu süreç, Cumhuriyetimizin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün vefatı ve II. Dünya Savaşı ve sonrası, özellikle de 1950 sonrası daha farklı bir boyut kazanmıştır. 1950'lerden günümüze kadar, Türkiye'nin Batı ile yaşadığı uluslararası kültürel değişim, genelde AET ve AB çerçevesinde yürütülmektedir. Bu süreç hem çok uzun hem de çok sancılı bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır. Şunu hemen belirtelim ki değişmeye çok yatkın toplumlarda bile, meydana gelen değişimler bir takım huzursuzluklara ve hoşnutsuzluklara yol açar<sup>73</sup>. Bu bağlamda, AB doğrultusunda girilen kültürel değişim sürecinin ve uygulamalarının toplumumuzda bir takım eleştiriye maruz kalması kadar doğal bir şey olamaz. Bu çerçevede düşünüldüğünde Türkiye'nin AB sürecinde yaşadığı kültürel değişim süreci, bir ilerencilik veya gericilik meselesi olarak görülmemelidir. Çünkü konuyu bu şekilde ele almak ve tartışmak, öncelikle bizleri, kültürel değişim sürecinde ortaya çıkan veya çıkabilecek sorunları görmekten alı koyar. Diğer yandan yaşanan bu kültürel değişim sürecine yönelik eleştirileri göz ardı etmek, onları doğal karşılamamak ve eleştirilere kulak tıkamak da bizleri hakikatten uzaklaştırabilir.

Bugün, Türkiye'nin AB bağlamında yaşadığı kültürel değişim süreci ile Tanzimat dönemindeki süreç arasında ortaya çıkan konular ile yaşanan sorunlar bağlamında bir takım benzerliklerin olduğu söylenebilir.

Tanzimat dönemi uygulamaları nasıl Batı medeniyetine ulaşmak için atılan adımlar olarak görüldüyse, bugün de AB süreci doğrultusunda yapılan

<sup>73</sup> Mümtaz Turhan, Kültür Değişimleri, 1994, s. 117.

düzenlemeler, adeta Türkiye'nin bir medeniyet projesi olarak sunulmakta ve görülmektedir. Tıpkı Tanzimat düzenlemelerinin nasıl o dönemde hararetle savunulduğu ve düzenlemeleri gerçekleştirenlerin kahraman ilan edildiği gibi, bugünde AB süreci doğrultusunda adım atan devlet adamlarına övgüler yapılmakta, bu değişimi gerçekleştiren aktörler çağdaş ve ilerici kahramanlar olarak karşılanmakta ve görülmektedir. Geçmişten Tanzimat düzenlemeleri adeta Musa'nın asası gibi, sorunlarımızı çözecek sihirli bir değnek gibi algılanırken bugün de AB sürecinde yapılan düzenlemeler, adeta benzer bir biçimde algılanmaktadır. Aynı şekilde nasıl geçmişte Tanzimat düzenlemelerine eleştirel bakanlar ve yaklaşanlar, dar kafalık, yobazlık, gericilik, vizyonsuzluk ve hoşgörüsüzlükle suçlanmış ve toplumda bir kutuplaşma ve tartışmaya yol açmışsa, bugün de benzer suçlamaları ve tartışmaları görmekteyiz.

Aslında, Tanzimat uygulamaları, bizi hasta adam olarak gören Avrupa'nın sözde bizim iyileşmemiz için yazdığı bir reçete idi. Özde ya da realitede ise, bu reçete bizim parçalanmamızı ve çöküşümüzü hedefleyen ve hızlandıran bir reçete olmuştur. Uygulanan bu reçete, bizim iyileşmemiz bir yana, hastalığın daha da artmasına, yeni sosyal problemlere yol açmış ve sonuçta bunların hepsi, toplumda sosyal, siyasal ve kültürel çözülme hızlandırmıştır. Umarız, AB sürecinde yaşadığımız uluslararası kültürel değişim sürecinin kaderi, Tanzimat gibi sonuçlanmaz.

Bizim AB sürecinde yaşadığımız kültürel değişim sürecinde ortaya çıkan sorunlardan birisi ve belki de en önemlisi, AB'nin bizimle teknolojik veya nesnel kültür unsurları alanında yeterince işbirliğine girmemesi ve girmekten kaçınmasıdır. Kültürel değişim sürecinde tam tersine, kendi kültürümüzün sosyolojik ve özel alanlarında bir takım değişiklikler talep edilmektedir. Bu tür talepler ise, bizim toplumumuzda bir bakıma kendi öz değerlerimizden koparılmaya ve ona bir müdahale olarak algılanmaktadır. Bu tür bir algılama da kaçınılmaz olarak toplumumuzda Batı'ya (AB) karşı bir reaksiyonun doğmasına yol açmaktadır. Buna bağlı olarak da, kültürümüzün öz değerlerinin değiştirilme isteğinin arkasında, AB'nin Türkiye'yi küçük bir lokma haline getirme planı olduğu yönünde toplumumuzda bir düşünce ve endişe ortaya çıkmaktadır. Burada, Batı'nın, özellikle AB'nin sürekli değişim talepleri ve değişim yönünde bir baskı oluşturması, yaşanan kültürel değişim sürecinin serbest değil, güce dayalı mecburi bir kültürel değişim sürecine dönüşmesinin doğurduğu bir takım sorunlar ortaya çıkmaktadır. Öyle ki AB'nin sürekli değişim talepleri, bizim toplumumuzun kültürü üzerinde bir baskı ve tazyik oluşturmaktadır. Bu baskı

ve tazyik ise, mevcut kültürün üzerinde bir dengesizliğe ve kararsızlığa yol açmaktadır.

Bazen insanlar yeni görüşleri benimserler. Bizim kabul etmekte zorlandığımız veya terk edilmesi istenilen bazı alışkanlıklardan vazgeçmek bizim içinde faydalı olabilir. Örneğin AB'nin ekmeğin poşetlenerek satılmasını istemesi gibi. Diğer yandan uluslararası kültürel değişim sürecinde bir toplumda sorun yokken, bir başka toplumun sorununun kuralının gelmesi, o toplumda bir soruna yol açabilir. Bizim AB sürecinde kültürel uyum bağlamında karşılaştığımız en temel sorunlardan birisi de bu olsa gerek. Örneğin, Hollanda'da eşcinsellerin evlenmelerinin hukuken serbest olduğu bilinmektedir. Ancak böyle bir hukuk normunun AB çerçevesinde Türk hukukuna sokulması ve uygulanmaya konulması, bizim toplumumuzda bir soruna yol açabilir. Bu, her şeyden önce, bizimle Batı'nın farklı tarihsel süreçleri yaşamasından kaynaklanan kültürel bir durumdur. Farklı tarihsel süreçleri yaşayan toplumların, ortak bir kültürü paylaşmaları da kaçınılmaz olarak bir o kadar zor olacaktır.

AB ile yaşadığımız kültürel değişim sürecinde, görebildiğimiz sorunlardan bir diğeri de, diğer üye devletlere sunulan imkânların bize yeterince sunulmaması veya verilmemesidir. Ekonomik ve teknolojik alanda diğer ülkelere sunulan imkânlar, bizden esirgenmektedir. Bizden öncelikli olarak daha çok kültürel, dinsel ve hukuki alanlarda değişiklikler talep edilmektedir. Bütün bunlar ise, acaba AB güçlü bir Türkiye istemiyor mu? Ya da teslim olmuş bir Türkiye' mi istiyor? Sorularının zihinlerde doğmasına sebebiyet vermektedir. Örneğin, bizden istenen azınlıklarla ilgili taleplerin ve değişikliklerin Yunanistan'dan istenmiyor oluşu, kaçınılmaz olarak bizlerde, AB'nin tarafgir ve emperyalist bir hedef güttüğü yönünde kuşklara yol açmaktadır.

Sosyal-psikoloji açısından, kendisini küçük gören grup, hem toplumsal hem de kültürel bakımdan üstün gördüğü veya hayranlık duyduğu topluma benzemeye çalışır<sup>74</sup>. Konuya bu çerçeveden bakıldığında bizler, kültür emperyalizmi yoluyla, Batı'yı üstün görme gibi psikolojik bir yapıya bürünmüş veya büründürülmüş gibiyiz. Batı bizler için adeta bir idol haline getirilmiş ve bunun bir sonucu olarak da kendimize özgü bir değişim modeli oluşturamıyoruz. Burada bizim sosyal psikolojik açıdan en temel sorunlarımızdan birisi, Batı'yı çok boyutlu değil, tek boyutlu olarak algılamamızdır. Batı denildiğinde "yeryüzünde cenneti arıyoruz". Batı'nın

<sup>74</sup> Mümtaz Turhan, Kültür Değişmeleri, 1994, s. 105

teknik olarak üstünlüğünün, kültürel bakımdan da üstünlük anlamına gelmediğini çoğu kez fark edemiyoruz. Batı'nın İstiklal marşında anlamını bulan 'medeniyet dediğin tek dişi kalmış canavar' ifadesindeki emperyalist yüzünü bir türlü göremiyoruz. Batılı, sözde müttfikimiz olan ülkelerin, uzun yıllardan beri Türkiye'de yıkıcı ve bölücü terör örgütlerine verdikleri destek başka türlü nasıl izah edilebilir?

AB sürecinin sonunda, Türkiye'ye biçilen rolün, başrollük mü yoksa figüranlık mı? Olduğunun belirsizliği de yaşanan kültürel değişim sürecini sancılı hale getirmektedir. Biçilen rolün, figüranlık olduğu bir durumda Türkiye'nin bağımsız hareket edemeyeceği, dolayısıyla Türkiye'den istenen değişikliklerin iyi niyetli olmadığı, arkasında emperyalist hedeflerin yattığı yönünde bir kanaat oluşmaktadır. AB ile girilen bu kültürel değişim sürecinin çok uzun tutulmasının, bize kapının bir türlü aralanmamasının arkasında, öncelikle hâkim kültürü parçalamaya veya bölmeye yönelik bir niyet olduğu yönünde de bir takım endişeler oluşmaktadır.

AB ülkelerinin genel politikalarına baktığımızda, birçok AB ülkesi kendi dilini bilmeyenleri ve parası olmayanları ülkelerine ziyaretçi olarak dahi kabul etmemektedir. Şu anda Avrupa'da yaşayan, iktisaden Avrupa'nın gelişmesine emek veren, beş milyon Türk'ün Avrupa'da serbest dolaşımına sıcak bakmayan AB ülkelerinin, 73 Milyonluk Türkiye'yi içine alıp, bunu içine sindirebileceğini beklemek de doğru bir beklenti olabilir mi?

Ayrıca, Batı'da uzun yıllardan beri Batılı yazar ve düşünürler tarafından kara bıyıklı, kara çarşafı, dört avratlı, eli palalı resmedilen olumsuz bir Türk imajı çizilmiştir. Bu tür bir imajın pozitif dönüşmesi yönünde AB ülkelerinin herhangi ciddi bir adım attığından bahsedebilir miyiz? Olumlu adımlar bir yana, birçok AB ülkesinde, demokrasi ve özgürlük adına bizim kültürel değerlerimizle alay edilmektedir. Dolayısıyla burada, AB olayının farklı medeniyetlere sahip milletlerin işbirliği ve barış içinde bir arada yaşayabileceğinin bir göstergesi olarak görülebileceği yönünde ortada net bir fotoğraf gözüküyor. Bu değerlendirmeler ışığında acaba Türkiye'nin AB süreci, oyunun içinde bir oyun mu? Sorusunu insan kendisine sormadan edemiyor.

**KAYNAKÇA**

- ARON, Raymond, (1974). *Sanayi Toplumu* (Çev: A. Oktay Güner), İstanbul.
- BOSTANCI, Naci, (2003). "Toplum ve Kültür", *Sosyolojiye Giriş*, (Editör: İhsan Sezal), Ankara.
- BREZENİSKİ Zbigniew, (1998). *Büyük Santraç Tahtası*, Sabah Yayınları, İstanbul.
- BROM, Leonard and SELZNİCK, Philip, (1956). *Sociology*, Row, Peterson and Company, New York.
- BRYJAK, J. George and SOROKA P. Michael, (1994). *Sociology: Cultural Diversity in a Changing World*, Allyn and Bacon, Boston.
- CELKAN Y. Hikmet, (1989). *Ziya Gökalp'in Eğitim Sosyolojisi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- COMMISSION OF THE EC, (1992). "Public Opinion in the European Community", *Eurobarometer.*, Office of Official Publications, Brussels,
- ÇELEBİ, Nilgün, (2005). *Sosyoloji ve Kültür*, www.akmb.gov.tr.
- ÇIRAKMAN, Aslı (2001). "Avrupa Fikrinden Avrupa Merkezçiliğine", *Doğu-Batı Dergisi*, Yıl 4, Sayı 14, Ankara.
- ERKAL, Mustafa E, (2001). *Sosyoloji*, Der Yayınları, İstanbul.
- ERSOY, Mehmet A., (2003). *Safahat*, İnkilap Yayınevi, İstanbul.
- FİCHTER, Joseph, (1994). *Sosyoloji Nedir?* (Tercüme; Nilgün Çelebi) Atilla Kitabevi, Ankara.
- GİLLİN L. John and GİLLİN P. John, (1948). *Cultural Sociology*, The Macmillan Company, New York.
- HALL, S., (1991), "Europe's Other Self", *Marxism Today*, August.
- HUNT, F. Elgin, (1972). *Social Science*, The Macmillan Company, Newyork.
- KAPLAN, Mehmet, (1986). *Kültür ve Dil*, Dergah Yayınları, İstanbul.
- KARLUK, Rıdvan, (1996) *AB ve Türkiye*, İMKB Yayınları, İstanbul.
- KLUCKHOHN, Clyde, (1951). "The Study of Culture", in *The Policy Sciences*, (Edit: Daniel Lerner and Harold D. Lasswell, Stanford University Pres, Stanford.
- LEWIS, Bernard, (1982). *The Muslim Discovery of Europe*, London.
- LİPPMANN, Walter, (1965). *Public Opinion*, Free Pres, New York.
- MALİNOWSKİ, Bronislaw, (1990) *İnsan ve Kültür*, (Çev: M. Fatih Gümüş), Verso Yayınları, Ankara.
- MANN, Michael, (1983). *Encyclopedia of Sociology*, Macmillan, London.
- MARDİN, Şerif, (1994). *Türk Modernleşmesi*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- MERZUK, Abdussabur, (1980). *Kültür Emperyalizmi: Hedef ve Metotları*, Hilal Yayınları, (Tercüme: Abdüsselam Arı), Hilal Yayınları, Ankara.
- Milliyet Gazetesi, 24.05.2005.
- MOORE, Wilbert E., (1967). *Order and Change*, John Wiley & Sons, Inc., New York.

- MORENO Jacob L., (1934). *Who Shall Survive?, A New Approach to the Problem of Human Interrelations*, Nervous and Mental Disease Publishing Co., Washington,
- OLSEN, E. Marvin, (1968). *The Process of Social Organization*, Winston Pub. Comp, New York.
- ÖZYURT, Selahattin, (2000). "Hollanda Türkleri ve Hollanda Türk Akademisyenler Birliği Vakfı", *Sosyoloji Konferansları*, Yirmialtıncı Kitap, İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- PETERSE J. N., Fictions of Europe, *Race and Class*, Vol. 32, No: 3.
- PHILLIPS, S. Bernard, (1969). *Sociology*, Macmillan, London.
- REDFIELD, Robert (1956). *Peasant Society and Culture*, The University of Chicago Press, Chicago.
- SAİD, Edward, (1991). *Oryantalizm*, (Çev: S. Ayaz), Pınar Yayınları, İstanbul.
- SEZAL, İhsan, (2003). *Sosyolojiye Giriş*, Martı Yayınları, Ankara.
- SEZER, Baykan, (2006). *Sosyolojinin Ana Başlıkları*, Kızılelma Yayıncılık, İstanbul.
- SHORE, Cris and BLACK, Annabel, (1992). "The European Communities and The Construction of Europe" *Anthropology Today*, Vol. 8. No: 3, June.
- SMİTH Anthony, (1976). *Social Processes: Social Change*, Longman, London,
- TEZCAN, Mahmut, (1991). *Kültürel Antropoloji*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- TEZCAN, Mahmut, (1974). *Türklerle İlgili Stereotipler ve Türk Değerleri Üzerine Bir Deneme*, Ankara Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Yayınları, Ankara.
- TOYNBEE Arnold, (1978). *Tarih Bilinci*, Bateş Yayınları, İstanbul.
- TURHAN, Mümtaz, (1994). *Kültür Değişmeleri*, Marmara Üniversitesi, İFAV Yayınları, İstanbul.
- TÜRKDOĞAN, Orhan, (1988). *Değişme-Kültür ve Sosyal Çözülme*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul.
- TÜRKDOĞAN, Orhan, (1984). *İkinci Neslin Dramı: Avrupa'daki İşçilerimiz ve Çocukları*, Orkun Yayınevi, İstanbul.
- TYLOR, B. Edward, (1924). *Primitive Culture*, Brentano Pres, New York.
- WHITE A. Leslie, (1959). *The Evolution of Culture*, McGraw-Hill Book Company, Inc, Newyork.
- WHITEHEAD, N. Alfred, *Process and Reality*, Macmillan, Newyork, 1929.
- [www.hptt.cnnturk.com.tr](http://www.hptt.cnnturk.com.tr) 10.12.2007.
- YÜKSEL, Birol, (1981) Yurt Dışında Çalışanların Sorunları, 2. Türkiye İktisat Kongresi III.